

Speelt empowerment een rol in de keuze die een jongere met autismespectrumstoornis en een lichte verstandelijke beperking maakt in zijn transitie van school naar werk?

De eerste stap bij het vinden van een job die bij je past.

Onderzoeksrapport M SEN Autismespecialist
Onderzoeksbegeleider: Ilonka van der Sommen MA
Opleidingscoördinator: Wendy Lampen

Hilda Pauwels
Dressenstraat 39, 2460 Lichtaart België
h.pauwels@student.fontys.nl/hilde.pauwels@telenet.be
Studentnummer: 2177760

Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Fontys Hogescholen Tilburg Juni, 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	5
1.1 Handelingsverlegenheid.....	5
1.2 Aanleiding onderzoek.....	5
1.3 De praktijkvraag	6
1.4 Doel.....	6
1.4.1 Doelstelling van het onderzoek.....	6
1.4.2 Doelstelling in het onderzoek	6
1.4.3 Deelvragen van het onderzoek	6
2. Theoretisch kader	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Transitie van school naar werk	7
2.3 Empowerment en zelfmanagement.....	8
2.4 Gesprekken voeren met personen met ASS	10
3. Methode.....	11
3.1 Onderzoeksmethode	11
3.2 Onderzoeksmiddel	11
3.3 Onderzoeksgroep	11
3.4 Ethiek met betrekking tot de onderzoeksgroep.....	12
3.5 Triangulatie	12
3.6 Hypotheses	12
4. Resultaten	13
4.1 Betrouwbaarheid en validiteit van de onderzoeksgegevens.....	13
4.2 Verwerking van de gegevens.....	13
4.3 Resultaatbespreking	13
4.3.1 Zelfstandig kiezen	14
4.3.2 Hulp bij het kiezen	15
4.3.3 Anderen kiezen voor mij	16
5. Conclusies en discussie.....	17
5.1 Deelvragen	17
5.1.1 Hoe maakt de jongere zijn keuze(s) op gebied van..... beroepsoriëntering, stage en tewerkstelling, om de gewenste..... transitie naar de arbeidsmarkt te maken?	17
5.1.2 Wat vindt de jongere nodig/belangrijk om zelf keuzes te kunnen maken die positief zouden kunnen bijdragen tot zijn transitie van school naar werk?.....	18
5.1.3 Welke methodes en middelen verkiezen de jongeren, die ik als begeleider kan inzetten om hen te coachen bij het maken van hun keuze(s) tijdens hun transitie naar de arbeidsmarkt?	19
5.2 Hypotheses	21
5.3 Onderzoeksvraag	22
5.4 Doelstellingen	22
5.5 Slotconclusie	22
6. Aanbevelingen	24
7. Nawoord	26
8. Reflectie en evaluatie	27
9. Literatuur.....	28
10. Bijlagen	30

Voorwoord

Wie of wat bepaalt de studie- en beroepskeuze van jongeren met een autismespectrumstoornis (ASS) en een lichte verstandelijke beperking? Wat is de impact van elementen als opvoeding, sekse, DNA, familie, de hoeveelheid geld die hij wil verdienen of de werking van zijn hersenen.

Dit onderzoeksrapport spitst zich toe op de vraag: "Speelt empowerment een rol in de keuze die een jongere met ASS en een lichte verstandelijke beperking maakt in zijn transitie van school naar werk?"

Wanneer de school jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking de regie in handen geeft bij het maken van de transitie van school naar werk, wat vinden deze jongeren dan nodig en belangrijk om deze transitie te doen slagen en dit op gebied van zelf keuzes maken. Een vraag die me reeds lang nauw aan het hart ligt vanuit mijn functie als stagecoördinator.

Jongeren met ASS hebben doorgaans een goed beeld van hoe ze wel of niet bejegend willen worden. Deze wensen moeten we respecteren omdat deze een belangrijke rol spelen in hun transitie van school naar werk. De transitie geeft aansluiting bij de historie en het perspectief van de jongere met ASS. Het is niet de bedoeling dat de jongere ingepast wordt in een beschikbare job, maar dat de aangeboden job past bij deze persoon. In zijn transitieproces krijgen zijn vragen, wensen en bedenkingen een expliciete plaats. Vertrekkend vanuit deze gedachtegang ben ik in gesprek gegaan met verschillende leerlingen en schoolverlaters met ASS. Door deze bevraging wordt een beeld gevormd van het belang van empowerment binnen de transitie en de mate waarin jongeren met ASS hun eigen proces in handen (willen) nemen. Ik heb onderzocht welke factoren een rol spelen bij de problemen die jongeren met ASS ondervinden bij het maken van keuzes. Als we deze factoren kennen, kunnen we hier in de toekomst gericht op inspelen om zo de slaagkansen van transitie van school naar werk te maximaliseren.

Ik maak graag van de gelegenheid gebruik om volgende personen te bedanken die een bijdrage geleverd hebben tot het resultaat dat voor u ligt:

- de jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking, die school lopen of gelopen hebben voor het delen van hun mening en verlangens;
- de ouders die hun toelating hebben gegeven om hun kinderen te laten deelnemen aan dit onderzoek. Zonder hen was er geen onderzoek geweest;
- de vijf personen die kritisch hebben meegedacht over de ontwikkelde semigestructureerde interviews;
- mijn studiebegeleider Ilonka van der Sommen;
- mijn critical friends voor het kritisch meelezen, de feedback, ondersteuning en humor gedurende deze stressvolle, maar toch wel leerrijke, fijne periode;
- mijn echtgenoot, kinderen en vrienden die me regelmatig gemist hebben op de momenten dat ik er weer niet bij was.

Om het onderzoeksrapport vlot leesbaar te maken wordt de term 'jongere(n)' gebruikt voor elke jongere met een autismespectrumstoornis en een lichte verstandelijke beperking.

Samenvatting

Jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking die na hun schoolloopbaan aan de slag gaan, ondervinden dat arbeidsparticipatie geen vanzelfsprekendheid is. Passend werk zoeken, vinden en behouden ervaren zij als een enorme klus. De transitie van school naar werk is een moeizaam proces, waarbij de jongere zelf een belangrijke, centrale rol speelt. Over de plaats die de jongere inneemt in de transitie van school naar werk gaat dit onderzoek. Meer specifiek over “de regie in handen nemen bij het maken van keuzes (empowerment)”.

Het voorliggende onderzoeksrapport beschrijft hoe jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking hun keuzes maken en wat ze hiervoor nodig hebben.

Dit onderzoek is gericht aan personen (in het bijzonder personeel van BuSO België) die een actieve begeleidende rol willen opnemen bij de transitie van deze jongeren van school naar werk en zich op dit gebied willen oriënteren. De inbreng, noden en verlangens van de jongere vormen het referentiekader in dit onderzoek, en dus ook in de begeleiding.

Dit onderzoeksrapport maakt duidelijk waarom ik, als autismespecialist, gekozen heb voor dit onderzoek. Het theoretische kader draagt bij tot de theoretische verdieping die gerelateerd is aan mijn praktijkvraag. De onderzoeksmethode, -middelen en de resultaten worden op een objectieve manier weergegeven. De antwoorden op mijn subvragen worden kritisch bestudeerd en vergeleken met mijn resultaten/hypotheses. Om vervolgens tot een conclusie te komen en aandacht te besteden aan de aanbevelingen.

Hoe beperkt dit onderzoek ook is verlopen, toch blijkt uit volgende studie duidelijk het belang aan empowerment bij de onderzochte groep.

1. Inleiding

In hoofdstuk één werk ik aan de handelingsverlegenheid en de aanleiding van dit onderzoek. Vervolgens besteed ik aandacht aan de praktijkvraag en worden de doelen uiteengezet. Hierbij worden er deelvragen geformuleerd die als rode draad doorheen mijn onderzoek lopen.

1.1 Handelingsverlegenheid

Ik ben als stagecoördinator tewerkgesteld in een school voor buitengewoon secundair onderwijs (BuSO) in België.

Het is een school voor buitengewoon secundair onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap (GO!). Deze school heeft als doelgroep: leerlingen van 12 tot 21 jaar met een lichte tot ernstige mentale achterstand, gedragsproblemen, emotionele problemen en/of lichamelijke handicaps¹. De school maakt gebruik van geïndividualiseerde programma's die rekening houden met de noden, behoeften en het leerritme van de leerling. Op basis hiervan volgen de leerlingen onderwijs in één van de vier opleidingsvormen¹. Meer dan 1/4 van de leerlingenpopulatie heeft een diagnose van autismespectrumstoornis (ASS). Ook zij worden volgens hun mogelijkheden ondergebracht in één van de vier opleidingsvormen.

Als stagecoördinator heb ik als taak de coördinatie en begeleiding van zowel leerlingen als hun stagebegeleiders te verzekeren. Om tot een gefundeerde keuze en een geschikte arbeidsplaats voor de leerlingen te komen, is de voorbereiding en uitvoering van de stage één van de belangrijkste instrumenten. Het individuele leertraject betreffende deze stage wordt voor elke leerling afzonderlijk opgesteld en gecoördineerd. De intensiteit van de begeleiding door ouders en school wordt in gezamenlijk overleg afgestemd, vastgesteld en bijgestuurd gedurende de ganse schoolloopbaan. Bijzonder hierbij is het individuele traject dat de ASS-leerling doorloopt samen met de verschillende actoren, namelijk: leerkrachten, ouders, stagecoach, school en stageplaats/bedrijf. Deze samenwerking speelt een cruciale rol in de empowerment van de leerling. Toch merk ik dat de transitie van school naar werk niet voor alle leerlingen met ASS naar wens verloopt. Daarom wens ik een gesprek te voeren met verschillende leerlingen en schoolverlaters met ASS om hen te vragen welke tekorten en moeilijkheden ze ondervonden hebben en wat ze anders hadden willen doen in de transitie van school naar werk.

1.2 Aanleiding onderzoek

Regelmatig merk ik dat jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking uitvallen in hun transitie van de school naar de arbeidsmarkt. Deze uitval zie ik als een gevolg van één of meerdere aspecten van hun autisme. Een combinatie van deze aspecten veroorzaakt vaak problemen voor de jongeren, met als mogelijk gevolg het niet slagen in of het niet afronden van hun stage. Meer en meer word ik geconfronteerd met deze uitval van leerlingen, terwijl ik niet precies kan achterhalen wat de 'onderliggende' oorzaak is.

Ik wil in dit onderzoek jongeren bevragen over wat ze zelf belangrijk vinden bij hun keuzes tijdens hun transitie van school naar werk.

Het is deze gedachtegang die me bezighoudt en waar ik me in dit praktijkonderzoek naar richt. Ik verwacht door de gesprekken met de leerlingen en schoolverlaters meer (in)zicht en duidelijkheid te krijgen over de tekorten en moeilijkheden, maar ook over

¹ Bijlage 1: het buitengewoon onderwijs in België met zijn types en opleidingsvormen.
Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Fontys Hogescholen Tilburg – Academiejaar 2010 – 2011
Pauwels Hilda

de positieve ervaringen die zij ondervinden of ondervonden hebben op gebied van keuze(s) maken in hun transitie naar tewerkstelling.

1.3 De praktijkvraag

Wat vinden jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking belangrijk om de transitie van school naar werk tot een goed einde te brengen? Hoe kunnen zij de juiste keuzes maken om deze transitie te doen slagen?

1.4 Doel

1.4.1 Doelstelling van het onderzoek

Door het uitvoeren van dit onderzoek wil ik dat jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking hun slaagkansen op de arbeidsmarkt verhogen, door de regie in handen te nemen.

1.4.2 Doelstelling in het onderzoek

Ik wil samen met de jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking uitzoeken wat ze zelf belangrijk vinden, om hun slaagkansen te verhogen in de transitie van school naar werk, wanneer ze de regie in handen nemen bij het maken van keuzes.

1.4.3 Deelvragen van het onderzoek

1. Hoe maken jongeren hun keuze(s) op gebied van oriëntatie, stage en tewerkstelling, om de gewenste transitie naar de arbeidsmarkt te maken?
2. Wat vinden de jongeren nodig/belangrijk om zelf keuzes te kunnen maken die positief kunnen bijdragen tot hun transitie van school naar werk?
3. Welke methodes en middelen verkiezen de jongeren, zodat ik als begeleider hen beter kan coachen bij het maken van hun keuze(s) tijdens hun transitie naar de arbeidsmarkt?

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt er aandacht besteed aan de theorie die ik nodig heb om mijn onderzoek uit te voeren. Vanuit verschillende bronnen en invalshoeken wordt er dieper ingegaan op de volgende begrippen:

- transitie van school naar werk voor jongeren met ASS;
- empowerment en zelfmanagement bij jongeren met ASS;
- gespreksvoering met jongeren met ASS.

2.1 Inleiding

De menselijke identiteit is een continu leerproces dat tot stand komt door het uittesten van ongekende situaties en de verwerking hiervan tot nuttige constatering over onszelf.

Hetzelfde geldt voor de vorming van de arbeidsidentiteit. We leggen enerzijds verbanden tussen onze persoonlijke interesses, kwaliteiten en motivaties en anderzijds de eventuele functies die we kunnen uitvoeren op de arbeidsmarkt. Wie en hoe we zijn in verhouding tot de job die we opnemen, is onze arbeidsidentiteit. Deze jongeren missen juist die sociale en cognitieve vaardigheden om voor zichzelf zinnige conclusies te trekken uit de nieuwe ervaringen die ze hebben opgedaan. (Kira, 2002). Algemeen beschouwd is een stageplaats voor iedere leerling een belangrijke schakel tussen onderwijs en tewerkstelling. Voor een jongere met ASS en een lichte verstandelijke beperking is de mogelijke impact van die stage nog veel groter. De jongere die stage loopt, heeft het moeilijk om door reflectie en gesprek beduidenis te kunnen geven aan zijn opgedane stage-ervaring en aan zijn in ontwikkeling zijnde arbeidsidentiteit. De vragen waarop zij een antwoord zouden moeten kunnen geven: "Wat wil ik in de toekomst doen? Welke job past het best bij mij? Kom ik in deze job tot mijn recht?"

2.2 Transitie van school naar werk

Vanuit de school worden er inspanningen geleverd om steeds meer jongeren de kans te geven door te stromen van school naar tewerkstelling (bezoldigd werk). Dit transitieproces verloopt lang niet altijd even vlekkeloos. De jongeren beschikken technisch gezien over de vaardigheden, maar weten deze vaak niet om te zetten naar de werkvloer. Hierdoor verloopt de integratie en/of het behoud van werk moeilijk. Vele jongeren vallen, nadat ze de school verlaten hebben, in een 'gat'. Ze ervaren onbegrip of ondervinden werkproblemen, waardoor ze uiteindelijk op de mutualiteit of in de werkloosheid belanden. Uit dit alles blijkt dat de transitie van school naar werk voor jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking zeer complex is en moeizaam verloopt (Smet & van Driel, 2009) (Gezondheidsraad, 2009).

In de literatuur vinden we verschillende beschrijvingen van het begrip transitie. Het is voor dit theoretisch kader belangrijk een duidelijke omschrijving te geven van transitie. Schumacher en Meleis (De Lange & Van Staa, 2004, p. 143) formuleren transities als *"overgangen van de ene levensfase, sociale rol, fysieke of psychische gesteldheid naar de andere, die het normale leven tijdelijk ontwrichten en om aanpassingen vragen"*. Transities zijn met andere woorden periodes in ons leven waarin belangrijke veranderingen plaatsvinden. De overgang van school naar werk gekoppeld aan de overgang van adolescentie naar volwassenheid, is een periode met grote psychologische en sociale veranderingen die een mijlpaal vormen in ieders levensloop.

De levensloop van iedereen, ook van personen met ASS, kent verschillende overgangsmomenten of transities: overgangen naar het basisonderwijs, het secundair

onderwijs, het hoger onderwijs en de arbeidsmarkt. Ook binnen de arbeidsloopbaan krijgen we, in meer of mindere mate, te maken met verschillende transitieën. Denk maar aan de toenemende eisen van flexibiliteit op de werkvloer: verandering, uitbreiding en/of continue vernieuwing van taken, herstructureringen binnen het bedrijf of de bedrijvengroep, verandering van baan of van collega's.

Rekening houdend met de problematiek waarmee de jongere voortdurend te kampen heeft, ligt het voor de hand dat elke transitie een moeilijke en complexe stap is in zijn leven. Zo ervaart hij onder meer moeilijkheden met zelfstandig signaleren, tijdig anticiperen en hulpvragen stellen. Vanuit de omgeving is het belangrijk om, samen met de jongere, deze transitie momenten tijdig te (h)erkennen en vervolgens te reflecteren over opgedane kennis, ervaringen en inzichten uit het verleden, om uiteindelijk begeleiding op maat aan te bieden.

Transities moeten beter voorbereid en begeleid worden. Door preventiever te werken wordt er meer aandacht besteed aan transitie momenten, cruciale momenten in de levensloop van de jongeren. Een belangrijk overgangsmoment binnen deze levensloop is de transitie van onderwijs naar tewerkstelling. Heel de omgeving moet tijdig en op maat investeren in deze transitie. Alle betrokkenen moeten tijdig aandacht besteden aan het beroepsleven dat volgt op de schoolloopbaan. Dit kan bijvoorbeeld door:

- een tijdige en zeer doordachte beroepsoriëntering;
- een intensieve stagevoorbereiding;
- een stagebegeleiding op maat.

Daarnaast mag er niet vergeten worden om voor de nodige opvangnetten te zorgen.

Het in de Verenigde Staten ontwikkelde transitie model is al jaren ingeburgerd in het bijzonder onderwijs. De Amerikaanse test TTAP (TEACCH Transition Assessment Profile) is ontwikkeld voor jongeren met ASS en een verstandelijke beperking, die in hun overgang of transitie zitten van school naar arbeidsmarkt (de Nederlandse versie is in ontwikkeling). Om deze jongeren zo goed mogelijk voor te bereiden op hun volwassenheid, adviseert IDEA (Individuals with Disabilities Education Act, 1997) in de USA om hiermee te starten op veertienjarige leeftijd.

De Gezondheidsraad Nederland publiceerde in juni 2009 een rapport waarin de transitie voor jongeren met ASS beschreven wordt. Hierin wordt aangehaald dat de transitie van school naar werk steeds gericht is op individueel maatwerk (Gezondheidsraad, 2009).

In Vlaanderen is transitie en transitieplanning niet opgenomen in Edulex (onderwijswetgeving en omzendbrieven voor het Vlaams onderwijs), terwijl er wel sprake is van het individueel handelingsplan. Tijdens het Leonardo Da Vinci-project, Avanti (Autism and Valorised & Adequate New Methods and Techniques for Inclusion, 2007-2009), werkten België, Nederland en Portugal aan de sociale en maatschappelijke inclusie van personen met ASS. Om dit te kunnen realiseren hebben zij voor deze doelgroep een levensloopmodel² ontwikkeld (Smet & van Driel, 2009). Binnen dit levensloopmodel voor de persoon met ASS wordt veel belang gehecht aan zijn ervaring, zijn levensloop met de verschillende overgangsmomenten, de factoren die hem beïnvloeden en de voor hem vereiste begeleidingsintensiteit.

2.3 Empowerment en zelfmanagement

Empowerment is een belangrijk onderdeel in de transitie van school naar werk. Bij het instromen naar de arbeidsmarkt is motivatie en actief zelf de regie in handen nemen, belangrijk. Empowerment leidt tot het maken van zelfstandige keuzes en autonomie (Gershon & Straub, 1989). Hierdoor wordt de slaagkans voor een goede transitie

² Bijlage 2: het levensloopmodel ontwikkeld door Avanti
Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Fontys Hogescholen Tilburg – Academiejaar 2010 – 2011
Pauwels Hilda

verhoogd.

Empowerment is terecht een containerbegrip met verschillende definities en conceptualisaties. Van Regenmortel geeft de definitie (2008, p.22): *"Empowerment is een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie"*.

Chamberlin omschrijft deze term als een proces waar vijftien punten de aandacht krijgen onder andere: beslissingsvrijheid, keuzemogelijkheden en assertiviteit (1997).

Empowerment is volgens Vermeulen (2008) 'macht' krijgen over eigen leven door middel van inzicht, kennis en vaardigheden. Wanneer we empowerment vertalen naar een persoon met ASS, betekent dit komen tot zelfbepaling en volledige ontplooiing (self-advocacy). De drie essentiële aspecten om dit te bekomen, zijn: zichzelf kennen, acties ondernemen en deze evalueren (Vermeulen, 2008, pp. 54-82). De jongere moet dus zelf keuzes maken en beslissingen nemen, zonder de bemoeienis van anderen. Kiezen kan voor hem een hele opgave zijn, omdat hij alternatieven moet kunnen inschatten, selecteren en evalueren om uiteindelijk de juiste keuze te kunnen maken.

Dikwijls duurt het heel lang voordat ze een keuze maken waardoor ze soms steeds hetzelfde, vertrouwde kiezen of alles kiezen (Vermeulen, 2005).

Robert Fritz beschrijft in zijn boek acht manieren van kiezen (1998).

Onder empowerment verstaan we dat het individu vat heeft op zijn eigen situatie en omgeving. Hij streeft hierbij naar zoveel mogelijk zelfcontrole en probeert zo weinig mogelijk afhankelijk te zijn van anderen.

Jan de Koning schrijft in de projecten Vrijbaan en Request over een wetenschappelijk onderzoek waarin empowerment uit zes delen bestaat:

- competentie (om een bepaald doel te kunnen bereiken, moet je vertrouwen hebben in je eigen vaardigheden);
- zelfbeschikking (vaardigheden bezitten om keuzes te maken, zodat je je eigen situatie onder controle hebt);
- impact (beseffen dat zelfgemaakte keuzes op je omgeving invloed hebben);
- betekenis (je werk en je keuzes als zinvol ervaren, aansluitend bij je eigen waarden, opvattingen en gevoelens);
- positieve identiteit (een positief zelfbeeld hebben, waarbij je je beperkingen aanvaardt en zo aandacht kan hebben voor andere dingen);
- groepsoriëntatie (beseffen dat je, in zekere mate, afhankelijk bent van anderen en dat samenwerking nodig is).

Het aanleren en/of bevorderen van empowerment begint bij het vaststellen van welk deel sterk of minder sterk bij jezelf aanwezig is.

De kans om een job te vinden en te houden, hangt dus af van de mate waarin de jongere in staat is zelf de regie in handen te nemen en te houden tijdens de transitie van school naar werk. Met ondersteuning en interventie, gericht op zelfmanagement, kunnen we de jongere hierbij helpen.

Door trainingen, gericht op identiteitsontwikkeling, cognitieve en taakgerichte vaardigheden, sociale en communicatieve vaardigheden wordt de jongere aangemoedigd tot weloverwogen keuzes, tot onderzoek naar eigen mogelijkheden, ... Het is de bedoeling dat hij na training zelf actief een job kan vinden en houden en dat hij minder afhankelijk is van hulp uit zijn omgeving (= empowerment).

Sjaron van Zon onderzoekt binnen het Dr. Leo Kannerhuis of de empowermenttraining een positieve bijdrage levert en of deze training verder ontwikkeld moet worden voor personen met ASS. De jongeren die deze training hebben gevolgd, staan er in ieder geval positief tegenover. Volgens hen kan je na de opleiding beter voor jezelf opkomen, nee zeggen, aanhalen wat je wel of niet wil, eigen beperkingen uitleggen en eigen grenzen aangeven. Kortweg, de training geeft hen meer zelfvertrouwen.

2.4 Gesprekken voeren met personen met ASS

Communiceren met jongeren verloopt dikwijls moeizaam. Dit is vooral te verklaren vanuit hun stoornissen in het autismespectrum. Begrijpt de jongere mij en begrijp ik de jongere? Praten tegen iemand is niet hetzelfde als praten met iemand (Schiltmans & Vermeulen, 2001).

Bij communicatie gebruiken we taal om informatie uit te wisselen.

- De jongeren ondervinden moeilijkheden met de gesproken taal omdat zij geen visueel- ruimtelijke kenmerken heeft en omdat zij abstract en vluchtig is (Gillberg & Peeters, 1995, pp. 14-15, 21-24, 64-66, 79-81). Daardoor hebben zij moeilijkheden met informatieverwerking. De geschreven taal daarentegen is een visuele voorstelling, die concreet is en minder vluchtig. Omdat de jongeren 'visual learners' zijn, slaat een visuele voorstelling beter aan. De geschreven woorden kunnen ook vervangen worden door pictogrammen, tekeningen, foto's, voorwerpen, ... afhankelijk van de persoon.
- Ook op gebied van fonologie, morfosyntaxis, semantiek en pragmatiek ervaren ze problemen (Egberts & Van Der Giessen, 1996, pp. 43-46, 131-133). De fonologie omvat de klankvorming en klankwaarneming. Doordat fonologie zich bij de jongeren duidelijk trager ontwikkelt, maken zij bijvoorbeeld articulatiefouten. De morfosyntaxis omvat de woord- en zinsvorming. Ook deze ontwikkelt zich duidelijk trager bij deze jongeren, waardoor zij bijvoorbeeld moeilijkere zinnen niet zo vlot begrijpen. De semantiek betreft de betekenis van de taal. Ook hier ondervinden zij problemen, omdat ze vaak wel goed woorden kunnen onthouden, maar veel minder goed de betekenis van deze woorden. De pragmatiek tenslotte betreft het gebruik van de taal, waaronder ook alle sociale regels en aspecten van de communicatie vallen, zoals bijvoorbeeld oogcontact leggen en beleefdheidsregels toepassen. Voor de jongeren zijn deze sociale aspecten van de taal uiteraard enorm moeilijk.
- Bij de functies van de communicatie ondervinden de jongeren beperkingen zoals: om hulp kunnen vragen, informatie over iets geven of vragen, ... (Schiltmans & Vermeulen, 2001).
- Daar komt nog bij dat ze tijdens de communicatie problemen ondervinden bij het horen, herkennen, begrijpen en zelf overbrengen van non-verbale signalen en paralinguïstische aspecten.

Bij het voeren van gesprekken met jongeren met ASS is het belangrijk om rekening te houden met de specifieke communicatie die zich daarbij opdringt. Het is belangrijk dat de omgeving zich aanpast in plaats van dat de jongere zich moet aanpassen. Er moet op voorhand voldoende geïnvesteerd worden in het organiseren van het gesprek. Denk hierbij aan de hoeveelheid informatie die we willen meedelen, de kwaliteit van de informatie, enzovoort (Schiltmans & Vermeulen, 2001). Daarnaast moeten we, als professionals, beschikken over de nodige gespreksvaardigheden, luistervaardigheden, vaardigheden om feedback te geven en vaardigheden om ondersteunende communicatie te gebruiken (Schrurs, 2010).

Deze vaardigheden die tijdens mijn gesprekken ingezet worden, moet ik goed afstemmen op de jongere. Verder moet ik rekening houden met mijn positie ten opzichte van de jongere, het vooraf duidelijk stellen van het doel van het gesprek en het doorvragen naar feitelijkheden.

Voor mijn interviews wordt er gebruik gemaakt van oplossingsgerichte gespreksvoering (Bannink, 2009), de socratische methode (Vermeulen, 2008, pp. 54-82), de zevenstappendans (Cauffman & van Dijk, 2009, pp. 55-81), working on what works (Kienhuis, 2009) en alternatieve communicatie (Huskens & Didden, 2002, pp. 66-82).

3. Methode

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de onderzoeksmethode, onderzoeksmiddelen en de onderzoeksgroep. Daarnaast wordt er stilgestaan bij de ethiek, triangulatie en de manier waarop de gegevens voor het onderzoek werden verzameld.

3.1 Onderzoeksmethode

Om dit onderzoek 'transitieproces van school naar werk' te kunnen uitvoeren, heb ik gebruik gemaakt van een kwalitatief survey-onderzoek (Harinck, 2010). Volgens Harinck: *"Survey-onderzoek is gericht op de vraag hoe mensen ergens over denken, wat ze ergens van vinden, hoe ze handelen, wanneer en wat ze doen"* (2010, p. 60). Tevens kwalitatief, omdat het belangrijk is dat ik open sta voor nieuwe, onverwachte informatie (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009). Bij dit onderzoek gaat het over wat jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking belangrijk vinden om hun transitie van school naar werk tot een goed einde te brengen en hoe zij de juiste keuzes kunnen maken om deze transitie te doen slagen.

3.2 Onderzoeksmiddel

Om de gedachten en meningen van deze jongeren te doorgronden en deel uitmakend van de gekozen onderzoeksvorm, maak ik gebruik van een semigestructureerd interview. Door deze aanpak kan ik voldoende informatie van de ondervraagde jongeren verzamelen en krijg ik een antwoord op mijn vooraf geformuleerde praktijkvraag. Volgens Vermeulen (2001) krijgen gesloten vragen de voorkeur, omdat die vragen meteen aangeven wat voor antwoord je verwacht. Daarom heb ik hier gekozen voor onderwerpen die vastliggen en hoofdvragen die voornamelijk gesloten zijn met een vaste antwoordformulering: ja, gedeeltelijk en neen. De antwoorden worden vervolgens verder uitgediept door open vragen, waarbij de nadruk ligt op het doorvragen en waarmee ik vooral wil ingaan op het waarom achter het antwoord (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009).

De informatie verkregen via de semigestructureerde interviews is kwalitatief en ongestructureerd. Deze gegevens met enkele gesloten vragen en voornamelijk open vragen, worden verwerkt in de geordende schoenendoos (Harinck, 2010).

3.3 Onderzoeksgroep

De populatie waar ik me in dit onderzoek naar richt, zijn jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking van dertien tot eenentwintig jaar, die het transitieproces van school naar werk doorlopen of doorlopen hebben. Het zijn jongeren die na hun schoolcarrière doorstromen naar de arbeidsmarkt of reeds de school verlaten hebben.

Deze populatie heb ik opgesplitst in 3 deelgroepen, namelijk:

- Jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking die voorbereid worden op hun stage (groep 1: 1A/1B, van dertien tot vijftien jaar).
- Jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking tijdens en/of na hun stage(s) (groep 2: 2A/2B, van zestien tot achttien jaar).
- Jongeren die de school verlaten hebben en al of niet werk gevonden hebben op de arbeidsmarkt (groep 3: 3A/3B, van negentien tot eenentwintig jaar).

Per deelgroep heb ik volgens een gestratificeerde steekproef (Harinck, 2010) telkens 2 personen willekeurig gekozen. Het gaat hier in totaal over zes jongeren.

3.4 Ethiek met betrekking tot de onderzoeksgroep

Rekening houdend met de ethische uitgangspunten bij dit praktijkonderzoek (Bolt et al., 2007) is er toestemming gevraagd aan de directie van de BuSO school, opdrachtgever van dit onderzoek.

Vervolgens is er schriftelijke toestemming gevraagd aan de deelnemende jongeren en hun ouders. In deze schriftelijke toestemming is vermeld dat de gegevens enkel voor dit onderzoek gebruikt zullen worden en wordt hun beloofd hun op de hoogte te houden van de ontwikkeling en de resultaten van het onderzoek. Tevens wordt er toelating gevraagd om het interview op film vast te leggen. De namen van de jongeren zullen in dit onderzoek uit privacy overweging vervangen worden door een cijfer en een letter.

De jongeren en hun ouders werden op voorhand ingelicht over hoe ik mijn onderzoek ga vormgeven en wat ik ermee wil bereiken. De nadruk werd vooral gelegd op het nut en de reden van het onderzoek en de consequenties van hun vrijwillige deelname (Boerman, 2008).

3.5 Triangulatie

Om de triangulatie (Harinck, 2010) in mijn praktijkonderzoek te waarborgen heb ik vanuit verschillende invalshoeken en gegevens gewerkt aan dit onderzoek. Ik verzamel informatie bij jongeren die in drie verschillende fasen zitten van hun transitieproces van school naar werk:

- Jongeren die voorbereid worden op hun stage: beginfase van hun transitieproces (groep 1)
- Jongeren tijdens en/of na hun stage(s): midden in hun transitieproces (groep 2)
- Jongeren die de school verlaten hebben en al of niet werk gevonden hebben op de arbeidsmarkt: hun transitieproces doorlopen hebben (groep 3).

Tijdens dit onderzoek maak ik gebruik van literatuur, neem ik semigestructureerde interviews af en verwerk ik zowel kwalitatieve als kwantitatieve gegevens van deze drie groepen jongeren. Bij deze jongeren maak ik tevens gebruik van 'member check' (Harinck, 2010).

3.6 Hypotheses

Het onderzoek is voorgelegd aan directie en leidinggevende personen van de BuSO school. Zowel ik als deze personen hebben zich uitgesproken over de verwachte resultaten van dit onderzoek.

Hypotheses van dit onderzoek zijn:

- In het transitieproces van school naar werk wordt op de BuSO school de jongere te weinig betrokken (de keuze wordt vaak gemaakt door de school/ouders) en wordt de regie te weinig in de handen gelegd van de jongeren (empowerment).
- De juiste middelen om een maximale betrokkenheid van de jongeren te bekomen, worden niet gebruikt.
- Een goede samenwerking tussen de jongeren en hun vertrouwenspersoon zou een positieve bijdrage kunnen leveren aan het vermogen van de jongeren om keuzes te willen en te kunnen maken bij de transitie van school naar werk.

In het hoofdstuk vijf zal duidelijk worden in hoeverre deze hypotheses ondersteund ofwel ontkracht worden.

4. Resultaten

In hoofdstuk vier wordt de data weergegeven die ik heb verkregen door zes jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking uit drie subgroepen te interviewen.

4.1 Betrouwbaarheid en validiteit van de onderzoeksgegevens

In dit onderzoek kan de betrouwbaarheid en de validiteit niet berekend worden. Wel worden bij het kritisch nadenken over de bevraging de principes van betrouwbaarheid en validiteit gebruikt om daarna, met gezond verstand, verbeteringen uit te voeren. Het ontwikkelde instrument wordt nagekeken en getest door vijf totaal verschillende, willekeurige personen met ASS (man/vrouw, lichte/geen verstandelijk beperkingen, 16 tot 45 jaar, wel/niet betrokken bij de BuSO school). Deze vijf personen worden betrokken bij het kritisch meedenken over de ontwikkelde semigestructureerde interviews. Tevens wordt er gebruik gemaakt van triangulatie door drie groepen te interviewen, waardoor ik meerdere gegevensbronnen heb.

4.2 Verwerking van de gegevens

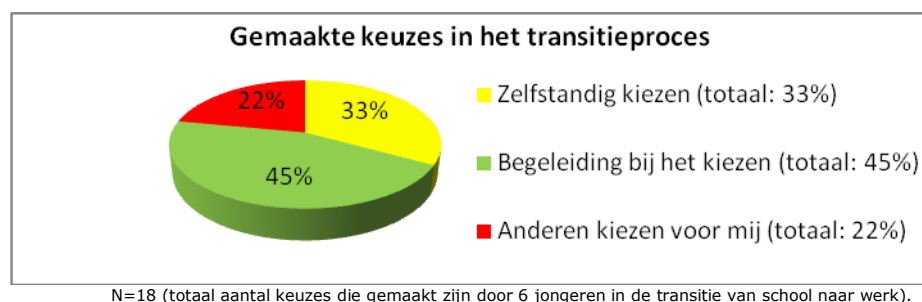
Door de semigestructureerde interviews, krijg ik een grote hoeveelheid kwalitatief materiaal bij elkaar. Om deze hoeveelheid informatie te kunnen verwerken, wordt er per vraag een kort antwoord geconstrueerd, eventueel gebruik makend van steekwoorden. Het interviewmateriaal wordt ingedikt, gestructureerd en geordend in zes matrixen. In deze zes matrixen worden de antwoorden van de geïnterviewden compact weergegeven in de cellen (Harinck, 2010). (Zie bijlage 6).

4.3 Resultaatbespreking

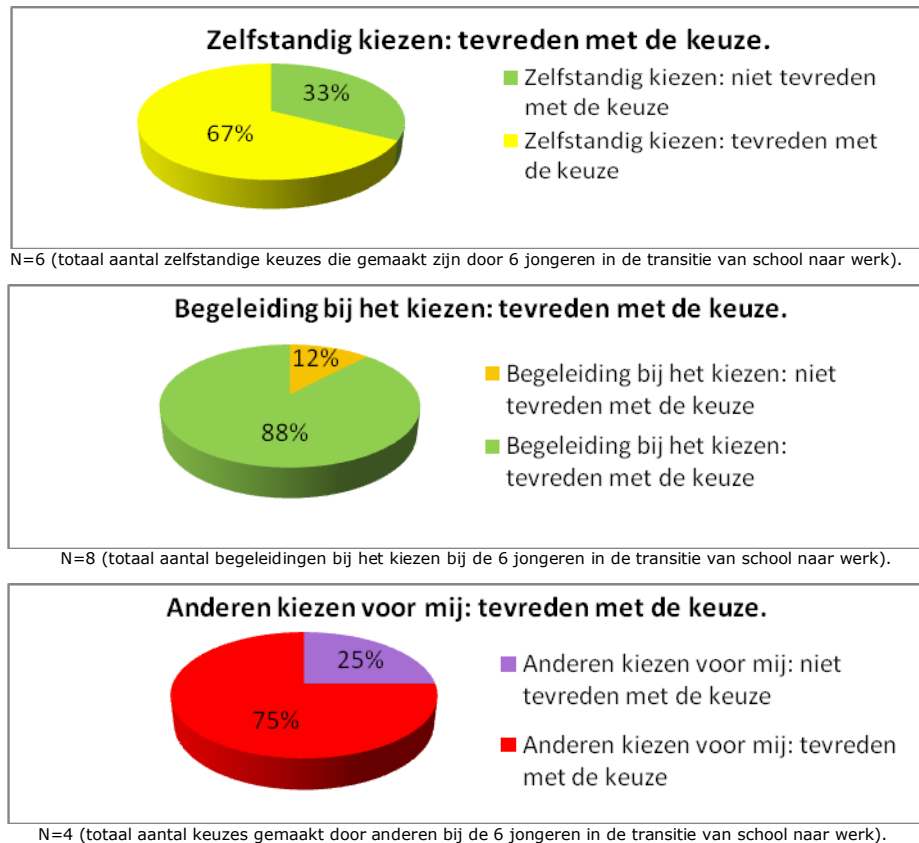
Alle geïnterviewde jongeren geven aan dat ze zelf keuzes willen maken binnen hun transitie van school naar werk. 83% van de geïnterviewde jongeren vinden het moeilijk om 'eenvoudige' keuzes te maken (zie matrix 1). Hierbij valt op dat de meeste jongeren blijven twijfelen en/of schrik hebben om fouten te maken, waardoor ze niet komen tot een beslissing of waardoor het lang duurt voordat ze een keuze maken.

Iedereen maakt op zijn eigen 'specifieke' manier keuzes. De gemaakte keuzes hangen vooral af van het feit of ze zelf keuzes maken, hierbij hulp krijgen of iemand anders voor hen keuzes maakt. Daarnaast wordt het doorlopen traject, de leeftijd en de plaats waar de persoon zich bevindt in het transitieproces medebepalend voor wat hij nodig en belangrijk acht bij het maken van 'goede' keuzes voor het welslagen van zijn transitie van school naar werk.

Er zijn zes jongeren bevraagd. Het aantal gegeven antwoorden worden verwerkt in de N-waarden.

Bovenstaand schijfdiagram is verder uitgewerkt: tevreden met de keuze.

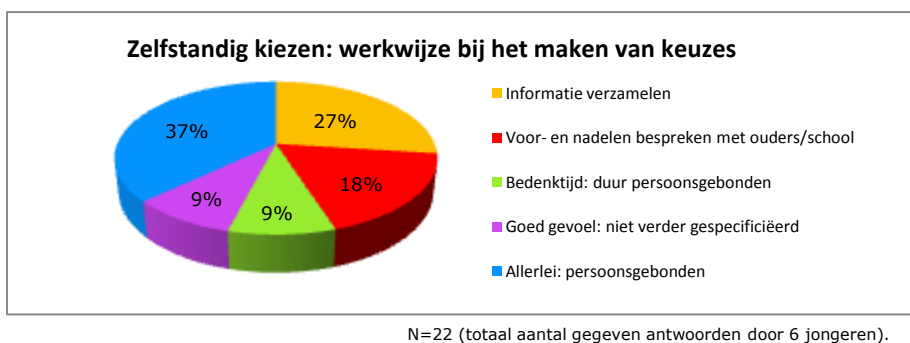

4.3.1 Zelfstandig kiezen

Van de 6 jongeren hebben/heeft er:

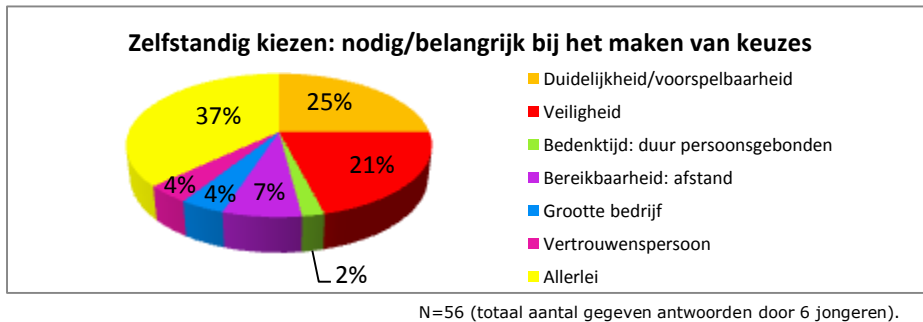
- 2 jongeren zelf hun school/(studie)richting gekozen;
- 1 jongere alle keuzes in zijn transitieproces zelf gemaakt;
- 2 jongeren zelf hun job(s) gekozen.

Werkwijze bij het maken van keuzes:

Het verzamelen van informatie gebeurt op verschillende manieren: schriftelijk/mondeling, bezoek aan, inleefdagen; Persoonsgebonden bijvoorbeeld: dicht bij huis, kennis ASS, tewerkstellingsmogelijkheden, winkelsector, enzovoort. Bij het kiezen van een job merken we dat deze werkwijze verandert. De jongere zegt ja op alles wat hij aangeboden krijgt. Hij weigert niet, maar kiest ook niet.

Nodig/belangrijk bij het maken van keuzes:

Naargelang de jongere vordert in zijn transitieproces worden de noden om keuzes te kunnen maken meer en meer persoonsgebonden bijvoorbeeld: contact met klanten, goede en steeds dezelfde collega's, jobcoach, kennis ASS, enzovoort.

Tevredenheid bij de gemaakte keuzes:

Mijn onderzoek wees uit dat:

- 50% van de schoolverlaters tevreden is met zijn job(s) keuze(s);
- de schoolverlater niet tevreden is over 33% van zijn keuzes.
 - reden: foutieve keuzes bij het kiezen van een job. Er werd geen rekening gehouden met eigen mogelijkheden, interesses, goed gevoel, enzovoort.

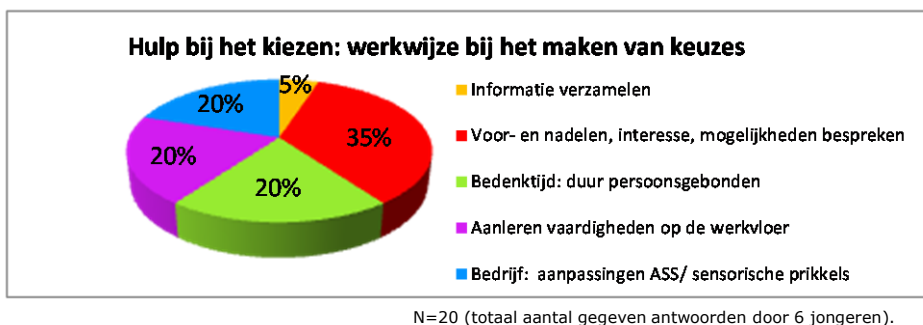
4.3.2 Hulp bij het kiezen

Van de 6 jongeren hebben er:

- 2 jongeren begeleiding gehad bij hun school/(studie)richting keuze;
- 4 jongeren begeleiding gehad bij het kiezen van de voorbereiding op stage;
- 2 jongeren begeleiding gehad bij de keuzes van hun stages.

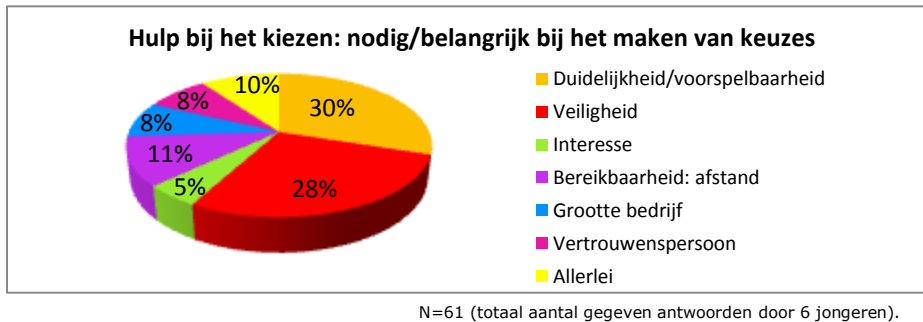
Ze worden bij hun keuzes vooral geholpen door hun ouders, de school en in mindere mate anderen (psycholoog, dokter, enzovoort).

Werkwijze bij het maken van keuzes volgens de jongeren die hulp krijgen bij hun keuzes:

De voor- en nadelen worden ook hier besproken met als verschil dat hier de regie in handen ligt van de ouders en/of school.

Nodig/belangrijk bij het maken van keuzes volgens de jongeren die hulp krijgen bij hun keuzes:

Wat ze nodig en belangrijk vinden wordt meer en specifiek omschreven naargelang ze verder zijn gevorderd in de transitie van school naar werk.

Tevredenheid bij de gemaakte keuzes:

Van al de gemaakte keuzes was men voor 12% niet tevreden;

- onzeker van de school/(studie)richting keuze;
- te weinig stage-ervaring opgedaan om een goede keuze te kunnen maken;
- onvoldoende begeleiding bij de opstart en het verloop van de stage.

4.3.3 Anderen kiezen voor mij

Van de 6 jongeren wordt/worden:

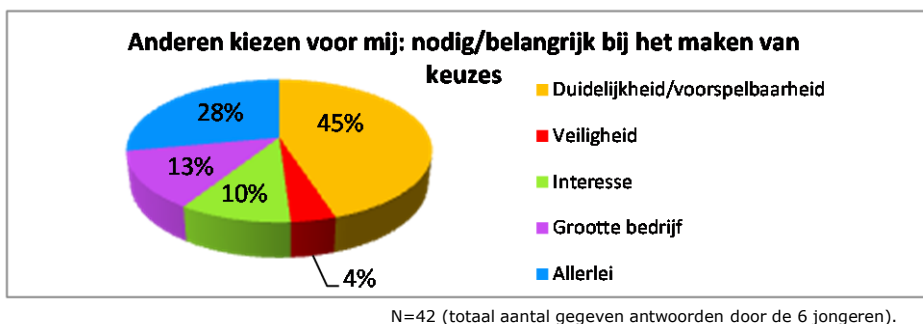
- bij 6 jongeren 4X de keuze opgelegd door ouders en/of anderen;
- 2X de keuze opgelegd bij de school/(studie)richting;
- bij 1 jongere alle keuzes opgelegd in zijn transitieproces

De keuzes worden hier gemaakt door de ouders, dokter en/of CLB.

Werkwijze bij het maken van keuzes volgens de jongere die zelf geen keuze maakt:

Voor de jongeren is het niet altijd duidelijk waarom zij deze keuze gemaakt hebben. Ook de werkwijze die de ouders/school gebruiken bij hun keuzes zijn niet gekend.

Nodig/belangrijk bij het maken van keuzes volgens de jongere die geen keuzes maakt:

Tevredenheid bij de gemaakte keuzes:

Van al de gemaakte keuzes was men voor 25% niet tevreden;

- spijt dat hij geen andere school/(studie)richting heeft geprobeerd;

De jongere waarvoor de keuze telkens is opgelegd door vader, is tevreden met deze keuze. Hij stelt er zich weinig vragen bij.

5. Conclusies en discussie

In hoofdstuk vijf worden antwoorden gegeven op mijn deelvragen en mijn praktijkvraag, die bij de start van dit onderzoek zijn geformuleerd. Verder bekijk ik de gestelde hypotheses en worden er conclusies getrokken.

5.1 Deelvragen

5.1.1 Hoe maakt de jongere zijn keuze(s) op gebied van beroepsoriëntering, stage en tewerkstelling, om de gewenste transitie naar de arbeidsmarkt te maken?

Algemeen

De werkwijze die jongeren met ASS en een licht verstandelijke beperking hanteren bij het maken van keuzes in hun transitie van school naar werk worden gekenmerkt door het verzamelen van informatie, het afwegen van de voor- en nadelen en voldoende bedenktijd. Of de jongere deze keuze zelfstandig maakt of niet is afhankelijk van verschillende factoren. Het niveau van zelfstandig kunnen functioneren, de succesverhalen bij de reeds gemaakte keuzes, de (ontwikkelings)leeftijd en het vertrouwen van de ouders in de jongere spelen een doorslaggevende rol.

Informatie verzamelen, voor- en nadelen afwegen en bedenktijd:

Jongeren verzamelen informatie over zichzelf, hun mogelijke toekomstige omgeving en hun plaats in die omgeving. Zij voeren deze werkwijze uit op zelfstandige basis of samen met een vertrouwenspersoon. De werkwijze bestaat uit vijf stappen die niet noodzakelijk door iedereen in dezelfde volgorde en allemaal worden uitgevoerd:

- Als eerste stap wordt er gekeken naar informatie over zichzelf. Hij staat stil bij zichzelf als persoon. Dit proces doet hij alleen of in samenspraak met anderen.
- Nadat hij zichzelf onder de loep heeft genomen, zoekt hij aansluiting bij de omgeving die het best past bij zijn interesse en mogelijkheden. Bij deze tweede stap zoekt hij meer specifieke informatie waardoor hij het terrein, van op een afstand, beter gaat verkennen. De bekomen informatie wordt gematcht met zijn interesse en mogelijkheden.
- Verdieping is de derde stap. Met de scholen, opleidingen, stages en jobs met de beste match wordt live kennis gemaakt.
- Bij de vierde stap bespreekt hij zijn overwegingen met zijn omgeving. Dit om alle informatie helder op een rijtje te krijgen en de voor- en nadelen naast elkaar te leggen. Bij de jongere die zelfstandig zijn keuze maakt is het niet de bedoeling om anderen mee te laten beslissen.
- De laatste stap is voldoende bedenktijd.

Manier van keuze maken

Jongeren maken hun keuzes op verschillende, persoonsgebonden manieren. Aan de hand van Fritz zijn acht manieren van kiezen (1998) wordt er gekeken hoe deze jongeren hun keuze maken. Vier van de acht manieren van keuzes maken, komen terug bij de geïnterviewde groep, namelijk:

- Enkelen kiezen via eliminatie. Ze gaan verschillende mogelijkheden elimineren tot er één mogelijkheid overblijft.
- Anderen kiezen alleen wat voor hen haalbaar of mogelijk is. Hun keuze wordt beïnvloed door de beperkingen die ze zien.
- Sommigen maken gebruik van de laissez-faire manier. Er wordt voor gekozen om geen keuze te maken of ze kiezen bij verstek. Waarbij als je niet kiest, toch wat gebeurt.
- Verschillenden laten zich adviseren. Dit is kiezen bij consensus. Er wordt pas een keuze gemaakt nadat de jongere advies heeft ingewonnen bij anderen.

5.1.2 Wat vindt de jongere nodig/belangrijk om zelf keuzes te kunnen maken die positief zouden kunnen bijdragen tot zijn transitie van school naar werk?

Duidelijkheid en voorspelbaarheid

De jongere verliest zijn overzicht als er onvoldoende aandacht besteed wordt aan duidelijkheid, voorspelbaarheid en voorbereiding. Wanneer hij geen overzicht heeft of het verliest, wordt hij erg afhankelijk van anderen, terwijl hij toch streeft naar meer autonomie.

1. Bij zichzelf

Veel jongeren hebben geen reëel zelfbeeld van hun mogelijkheden, waardoor keuzes maken in hun transitie van school naar werk voor hen moeilijk of onmogelijk lijkt. Om een juist zelfbeeld te kunnen vormen, willen ze leren begrijpen wat de invloed van autisme op hun functioneren is. De wil en motivatie tot verbetering van vaardigheden en gedrag worden vanuit dit begrijpen vergroot. Door het leren verwoorden wat autisme in hun leven betekent, voelen ze zich gehoord, gezien en gesterkt (empowerment). Naast begrip willen ze inzicht hebben in zichzelf. Ze willen zich een duidelijk en juist beeld kunnen vormen van zichzelf. Zij vragen een competentieprofiel dat hen 'visueel' zicht biedt op hun zwakke kanten en hun sterke kanten in hun functioneren. In dit profiel willen ze ook dat hun communicatieve, sociale en motorische vaardigheden, werkhouding en taakpak, emotioneel functioneren enzovoort worden opgenomen. Wanneer dit alles voor hen duidelijk is, kunnen de jongeren stilstaan en betere keuzes maken vanuit hun persoonlijke voorkeuren en interesses, karaktereigenschappen en kwaliteiten.

2. De gewenste omgeving

Jongeren vinden het kiezen voor een beroepsopleiding vaak zeer ingewikkeld. Het is voor hen moeilijk om zich een concreet beeld te vormen van iets wat grotendeels onbekend is: de opleiding, de studiebelasting, de werkvormen, de beroepsperspectieven, de beroepsfuncties, enzovoort en dit alles moet dan ook nog binnen zijn interesses en mogelijkheden liggen. Om een juist beeld te kunnen vormen van een beroep, weten wat men 'echt' wil en vervolgens een gemotiveerde keuze te kunnen maken, is het goed dat er verschillende soorten informatie verzameld wordt. De enorme 'informatieoverload' maakt het voor hen echter onduidelijker en onvoorspelbaarder. Velen van hen hebben, omwille van een gebrek aan centrale coherentie, moeite om hierin samenhang aan te brengen en hoofd- en bijzaken te onderscheiden. Om uit het enorme keuzeaanbod te selecteren wat voor hen belangrijk is, kan de vraag 'Wat wil ik?' als uitgangspunt gebruikt worden. Het is nodig dat jongeren weten welke kernwaarden voor hen belangrijk zijn. Daarna kunnen zij zich gericht focussen op informatie. Ze blijven echter worstelen bij het zoeken van de juiste informatie over de verschillende mogelijkheden in diverse media. De jongeren vragen hier om doelgericht te leren selecteren binnen de hoeveelheid informatie.

3. Eigen plaats in de gewenste omgeving

Het verzamelen van informatie is meestal onvoldoende om zich een concreet beeld te kunnen vormen van de school/opleiding/stage/job. Mondeling contact, het bezoeken van en inleefdagen leveren voor de jongere meer op. Op deze manier kan hij zelf ondervinden hoe hij zich voelt op deze plaats, in deze context. Is de omgeving duidelijk genoeg voor hem, is het voorspelbaar voor hem en voelt hij er zich veilig? Deze vormen van kennismaking bieden de mogelijkheid om in de praktijk ervaring op te doen. Op deze manier wordt het zichtbaarder welke beroepen bij hem passen en welke competenties vereist zijn. Hij kan zich ook een beter beeld vormen van de algemeen gevraagde competenties zoals: communiceren met anderen, samenwerken, afspraken nakomen, flexibiliteit, werk plannen, stress, enzovoort.

Wanneer de jongere al deze gegevens heeft, kan hij de match maken tussen 'Wie ben ik, wat wil ik, wat kan ik, welk beroep past bij mij en wat moet ik nog leren om dit te bekomen?' Bij deze match tussen eigen mogelijkheden en de gewenste job kan met behulp van het competentieprofiel bepaald worden welke specifieke vaardigheden en competenties hij nog moet verwerven om in de gekozen opleiding/stage/job goed te kunnen functioneren.

Veiligheid

Jongeren vinden school-, leer- en werkomgevingen erg onoverzichtelijk en onvoorspelbaar. Om gevoelens van onveiligheid te vermijden, vinden ze het belangrijk dat de omgeving verduidelijkt wordt door structuur aan te brengen en aanpassingen op maat uit te voeren. Het veilig gevoel is medebepalend in hun keuze. De mate waarin structuur en aanpassingen geboden worden, verschilt van persoon tot persoon. Het is voor jongeren belangrijk te weten in welke situatie en bij welke activiteiten zij echt baat hebben bij structuur en aanpassingen. Zij willen geen onnodige structuur en aanpassingen aangeboden krijgen of afhankelijk worden van de externe structuur en aanpassingen, maar ze vragen om hun zelf 'eigenaar' te maken van de hulpmiddelen en structuur.

Ik kan hier concluderen dat de jongere de volgende punten nodig heeft bij het maken van zijn keuze:

- Een reëel beeld van:
 - Zijn persoonlijke kwaliteiten. (Wie ben ik?)
 - Zijn interesses en zijn toekomstbeeld. (Wat wil ik?)
 - Zijn mogelijkheden, beperkingen en capaciteiten. (Wat kan ik?)
 - Zijn (beroeps)opleiding, beroepsmogelijkheden en beroepsperspectieven. (Wat moet ik kunnen en past bij mij?)
- Een optimale match tussen zijn interesses, kwaliteiten, capaciteiten en de opleiding/studie/stage/beroep die bij hem past. (Wat kies ik?)
- Zelf 'eigenaar' zijn van structuur en aanpassingen op maat. (Autonomie.)

5.1.3 Welke methodes en middelen verkiezen de jongeren, die ik als begeleider kan inzetten om hen te coachen bij het maken van hun keuze(s) tijdens hun transitie naar de arbeidsmarkt?

Algemeen

De jongeren verwachten een duidelijk, visueel plan voor hun transitie van school naar werk. In dit plan moeten de verschillende fases opgenomen zijn met de verschillende stappen per fase en wie wanneer wat moet doen. Hierbij vinden ze het belangrijk dat ze hun eigen aandeel zien in dit plan en waar ze zich juist bevinden in hun transitie. Het wordt zo gemakkelijker om zich te focussen op wat er op dat moment gebeurt, zich voor te bereiden op wat gaat komen, overzicht te houden op de volledige transitie en te kunnen terugblikken op wat ze al gedaan hebben binnen het traject. Dit laatste geven ze zelf als belangrijk aan wanneer ze negatieve ervaringen opdoen.

Wanneer de jongere niet kan aangeven waar hij interesse voor heeft of juist zoveel interesses heeft dat hij ook hierin niet kan aangeven waar de meeste interesse naar uit gaat en daardoor onzeker wordt, kan ik gebruik maken van een interesstest, studietest en/of beroepentest. Het bekomen resultaat mag niet doorslaggevend zijn maar het biedt een gericht aanknopingspunt om met de jongere in gesprek te gaan.

Bij het verzamelen van informatie zijn de jongeren die in alles geïnteresseerd zijn, geen onderscheid zien tussen hoofd- en bijzaken en geen keuzes kunnen maken, snel overstelpt. Keuzes maken is hier moeilijk, omdat er zoveel leuke en interessante

dingen zijn en het aanbod ook enorm is. Hierdoor blijven sommigen zoeken en twijfelen. Het is de bedoeling dat ik, als begeleider, hen aanzet om keuzes te maken en hen te leren omgaan met keuzes die 'verkeerd' uitpakken. Om dan vervolgens samen te komen tot een beter inzicht in wat hij echt wil. Bij het verzamelen van mondelinge informatie is het belangrijk dat men leert de juiste vragen te stellen en actief te luisteren. Bij het verzamelen van schriftelijke informatie zijn er verschillende manieren om grote hoeveelheden tekst te lezen en vervolgens, door te ordenen en te structureren, verbanden te zien en te ontdekken bijvoorbeeld: screenen, schema's, mindmappen, enzovoort. Om aan de vraag van een live bezoek tegemoet te komen, bied ik samen met de school informatieavonden, beroepenvoorlichting, gesprekken met ouders en inleefdagen op maat aan. Op 6 april 2011 heb ik op de school voor het eerst een toekomstbeurs georganiseerd die toegankelijk was voor iedereen en waarin aandacht besteed werd aan werken, wonen, leven en vrije tijd. Voor 'werken' waren alle mogelijke instanties aanwezig waar we in België gebruik van kunnen en/of moeten maken onder andere VDAB, werkwinkel, GTB, jobcoach, beschutte werkplaats, enzovoort. Andere belangrijke bijdragen om betere keuzes te kunnen maken in hun transitie van school naar werk zijn het werkplekleren, snuffelstages en beroepsoriënterende stages.

Tijdens het maken van keuzes binnen de transitie is het belangrijk om leren om te gaan met prioriteiten en deadlines. Efficiëntie heeft vooral te maken met de volgorde en middelen van hoe je iets aanpakt. Dingen die zowel belangrijk als dringend zijn gaan voor. Timemanagement draagt bij om je tijd optimaal te gebruiken.

Bij het afwegen van keuzes vinden sommige jongeren het belangrijk om te leren werken met een voor- en nadelenlijstje. Maar de jongeren vergeten meestal aan deze bekende methode de weegfactoren te koppelen. Niet elke overweging weegt even zwaar. Belangrijk hierbij is dat ze voldoende tijd hebben om ten slotte te kiezen, rekening houdend met de deadline (Witjas, 2009). Sommige personen moeten begeleid worden bij hun keuzes. Dit betekent dat er een voorselectie wordt gedaan om het kiezen gemakkelijker te maken. Hun keuzeaanbod wordt beperkt tot die keuzes die zinvol en haalbaar zijn binnen een gegeven context. Ik ga ook hier niet voor hen kiezen.

Om te laten zien wie hij is, wat hij kan en wil, welke keuzes hij maakt, enzovoort wordt er samen met de jongere een portfolio opgesteld. Deze portfolio is eigendom van de jongere (Burke & Belgrad, 1998). Voor de jongere en mij is het een middel om tot een dialoog te komen over zijn competenties en vorderingen, over de keuzes die hij maakt, hoe hij daaraan richting geeft en verantwoordelijk voor is (empowerment).

De transitie van school naar werk wordt gekenmerkt door storingen en wijzigingen van een bestaand evenwicht. In deze periode moet er volgens Mevissen (2005) vooral aandacht zijn voor het creëren van vertrouwen en veiligheid waardoor de jongeren weer tot ontwikkeling kunnen komen. Opvallend hierbij is hoe de jongeren naar mij toe verwoorden waaruit ze veiligheid en vertrouwen kunnen halen. Hun vertrouwenspersoon speelt hierin een belangrijke rol. Ze halen hun veiligheid en vertrouwen uit de zekerheid dat hun vertrouwensfiguur er is wanneer ze deze nodig hebben. Het is voor hen belangrijk dat ze met deze persoon, op regelmatige basis, een gesprek hebben en deze kunnen bereiken (GSM, mail, ...). Hierbij is het aan te raden dat de vertrouwenspersoon in zijn/haar begeleiding kijkt naar wat noodzakelijk is om te kunnen groeien naar meer autonomie. Dit is bevorderend voor de jongere zijn gevoel van zelfstandigheid. Er ontstaat meer ruimte voor de jongere waarin hij kan ontwikkelen en zelfstandig kan groeien.

Uit het resultaat leid ik volgende methodes en middelen af die de jongeren verkiezen bij hun coaching in hun transitie van school naar werk op de BuSO school.

- transitieplan;
- interesstetsten, studietest, beroepentest;
- omgaan met foutieve beslissingen;
- doelgerichte zoek- en selectiestrategieën;
- timemanagement;
- werken met een voor-/nadeellijst met weegfactoren;
- portfolio;
- vertrouwenspersoon;
- praktische tips bij het omgaan met:
 - wijzigingen en veranderingen
 - vermoeidheid en stress.

5.2 Hypotheses

In hoofdstuk drie werden er drie hypothesen geformuleerd. Uit de antwoorden op de deelvragen kunnen we afleiden dat deze drie hypothesen bevestigd werden.

1. In het transitieproces van school naar werk wordt op de BuSO school de jongere te weinig betrokken (de keuze wordt vaak gemaakt door de school/ouders) en wordt de regie te weinig in handen gelegd van de jongeren (empowerment).

Dit komt heel duidelijk naar boven in de antwoorden op wat ze nodig/belangrijk vinden in hun transitie van school naar werk. Jongeren vragen uitdrukkelijk naar een transitieplan waarin vooral hun eigen aandeel duidelijk wordt. Inmiddels zijn er ouderklassenraden geweest, waarop ik deze hypothese aanhaalde. Ook tijdens dit overlegmoment met de stagebegeleider, klastitularis, ouders en leerling valt het mij op dat de jongere te weinig actief betrokken wordt. We praten te veel over hem, in plaats van met hem. Waar is de inbreng -die zo belangrijk is- van de leerling zelf, die zijn arbeidsidentiteit aan het ontwikkelen is? Ik merk hoe weinig en onvoldoende informatie ik heb over wat de jongere zelf belangrijk en/of nodig vindt, over zijn ervaring, zijn mogelijke oplossingen en inbreng, ... om zijn transitie van school naar werk zo optimaal mogelijk te laten verlopen. Blijkbaar strookt mijn idee over een geslaagde transitie niet altijd met die van de jongere. Wanneer ik dit tijdens het overlegmoment bespreek met alle betrokken partijen, komen we allemaal tot deze vaststelling. Iedereen begrijpt het belang van de inbreng van deze jongere om zo de uitval binnen de transitie van school naar werk te beperken. Hoe kan de jongere immers vat krijgen op zijn eigen situatie en omgeving als hij zelf niet nadenkt, reflecteert, overwogen keuzes maakt, ... met andere woorden de regie in eigen handen neemt?

2. Ze geven aan dat ze nood hebben aan een vertrouwenspersoon, waarbij het al vlug duidelijk wordt dat deze belangrijk voor hen is, voor het bieden van duidelijkheid en veiligheid en om bijdragen te leveren aan hun groei naar meer zelfstandigheid. We krijgen hier enkel de mening van de jongere. Er is hier geen bevraging geweest naar de mening van de school en de ouders. De juiste middelen om een maximale betrokkenheid van de jongeren te bekomen, worden niet gebruikt. De jongere is zelf heel duidelijk en expliciet in wat hij nodig heeft. Het valt me eveneens op hoe veel de jongeren met hun transitie bezig zijn, zonder dit ook effectief te benoemen. Daardoor is er een onderschatting van de begeleiders.

3. Een goede samenwerking tussen de jongeren en zijn vertrouwenspersoon draagt bij tot het vermogen van de jongere om zelf vaardigheden te ontwikkelen om zelf keuzes

te maken. Hierdoor krijgt de jongere meer en meer controle over zijn eigen situatie en wordt hij autonomer.

5.3 Onderzoeksvraag

De volgende onderzoeksvraag is bij de aanvang van dit praktijkonderzoek geformuleerd:

“Wat vinden jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking belangrijk om de transitie van school naar werk tot een goed einde te brengen. Hoe kunnen zij de juiste keuzes maken om deze transitie te doen slagen.”

Door intensief te werken aan dit praktijkonderzoek en gezien de antwoorden op de praktijkvraag en de hypothesen heb ik antwoorden gekregen op mijn vraag. De jongeren vinden het belangrijk dat ze zelf richting kunnen geven aan hun leven en willen zelf keuzes maken met betrekking tot opleiding en beroep. Zij willen zelf de leiding hebben over hun loopbaan en meer betrokkenheid bij hun transitie, maar vragen begeleiding bij het maken van hun keuzes. Bij de transitie van school naar werk weten ze dat er doorslaggevende keuzes moeten gemaakt worden. Wanneer ze geen ‘gerichte’ keuzes kunnen maken, bezorgt dit hen onnodig veel stress. Daarom is het voor hen waardevol om ‘op eigen niveau’ praktische technieken en vaardigheden te verwerven en te leren gebruiken bij het opzoeken van informatie. Deze informatie moeten ze leren ordenen en matchen om dan daaruit een besluit te kunnen trekken. Dit besluit is belangrijk bij het kunnen maken van een keuze.

5.4 Doelstellingen

De doelstelling in mijn praktijkonderzoek is om te weten te komen wat de jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking zelf belangrijk vinden, om hun slaagkansen te verhogen in de transitie van school naar werk, wanneer ze de regie in handen nemen bij het maken van keuzes. Dit om te weten te komen hoe deze jongeren hun keuzes maken en wat ze nodig hebben om goede, effectieve keuzes te kunnen maken. Door dit onderzoek heb ik een beter beeld gekregen over hoe de doelgroep omgaat met keuzes, of ze hulp nodig hebben bij het maken van keuzes en of ze door het leren maken van keuzes tot meer zelfstandigheid komen. Het is nu aan mij, als autismespecialist, om samen met de school het transitieproject opnieuw kritisch te bekijken en aanpassingen uit te voeren, zodat de jongere meer aangezet wordt tot het zelf maken van keuzes, in zijn loopbaan.

Elk transitieproces wordt op maat gemaakt van de jongere. Dit geldt ook op gebied van keuzes maken. Niet elke jongere maakt keuzes op dezelfde manier, heeft nood aan dezelfde hulpmiddelen/methodes en is even ver gevorderd in het zelfstandig maken van keuzes.

5.5 Slotconclusie

Elke jongere met ASS en een lichte verstandelijke beperking is een volwaardige persoon met een eigen identiteit, eigen capaciteiten, eigen gedachten en interesses, eigen emoties en eigen context. Hij ontwikkelt zich continu volgens zijn eigen, mogelijk wisselend ritme. In overeenstemming met zijn ambities en talenten wil hij zelfbewust de regie voeren over zijn persoonlijke ontwikkeling in zijn (studie)loopbaan of in zijn transitie van school naar werk. Doordat deze transitie tevens eigen is aan zijn persoonlijkheid, wil hij zelf keuzes maken binnen dit proces. Door samen met hem

te werken aan zijn eigen leiderschap en zelfmanagement stimuleren we de jongere zoveel mogelijk. Dit zal hem aanzetten tot zelf keuzes te maken en beslissingen te nemen bij het zetten van elke stap naar de volgende fase. Als hij het heft in eigen handen kan en wil nemen, kan dit alleen maar bevorderend werken bij het succesvol afsluiten van zijn transitie van school naar werk.

Om een duidelijk zicht te krijgen op dit onderzoek, hebben matrix 1 en 2 voor mij een belangrijke rol gespeeld. Door deze 2 matrixen heb ik de nodige informatie beter kunnen plaatsen in de context. De BuSO school draagt transitie van school naar werk hoog in zijn vaandel en doorloopt een heel traject waarvan het einde nog zeker niet bereikt is. Door deze 2 matrixen moeten we stilstaan bij de vraag: "In hoeverre is de bekomen informatie een vroeger aangeleerd gedrag of een vorm van uitgestelde echolalie?"

6. Aanbevelingen

Naar aanleiding van dit onderzoek en de daaruit voortvloeiende conclusies formuleer ik hier een aantal aanbevelingen. Verder onderzoek in deze materie is eveneens wenselijk.

In dit survey-onderzoek (Harinck, 2010) wordt een duidelijk beeld gevormd over wat de jongeren denken en zeggen, hoe ze handelen en wat ze wanneer en wat doen bij het maken van keuzes in de transitie van school naar werk. Hierbij weten de jongeren goed te omschrijven wat zij nodig hebben om keuzes te kunnen maken, waardoor dit onderzoek een aanzet is tot een betere begeleiding van deze jongeren.

Algemeen:

- Om de generaliseerbaarheid van de resultaten van dit onderzoek te vergroten en meer representatief te maken zijn verdere steekproeven nodig en adviseer ik om een vervolgonderzoek uit te voeren bij jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking van andere scholen.
- Interessant zou zijn om verdere studies te verrichten naar:
 - in hoeverre zijn de gegeven antwoorden een vroeger aangeleerd gedrag of een vorm van uitgestelde echolalie?
 - wanneer de regie in handen van de jongere wordt gelegd, is hij dan meer tot oplossingsgericht werken in staat?
 - in hoever speelt een lichte verstandelijke beperking een rol bij het maken van keuzes?
 - hoe ver staan alle betrokkenen in het proces van loslaten van de jongeren (empowerment)?
- Zorg voor overlegmomenten met school, ouders en jongeren om deze gegevens bekend te maken, conclusies uit te trekken en vervolgens stappen te ondernemen.
- Betrek de school, ouders en jongere bij het ontwikkelen van methodes, hulpmiddelen en trainingen die bijdragen tot empowerment.
- Samen met alle actoren een duidelijk, visueel transitieplan opstellen van school naar werk, waarin de verschillende stappen per fase worden opgenomen en wie wanneer wat moet doen. Belangrijk hierbij is dat de jongeren met ASS hun eigen aandeel 'zien' in dit plan en waar ze zich juist bevinden in de transitie. Door op regelmatige basis het transitieplan te bespreken en eventueel bij te sturen blijft dit plan dynamisch en kan de jongere aangezet worden tot meer inbreng en keuzes maken. Het transitieplan moet een centrale plaats innemen in het schoolgebeuren.
- Leer de jongere om zelf 'eigenaar' te zijn van zijn structuur en aanpassingen op maat zelf uit te voeren. Dit leidt op langere termijn tot meer autonomie.
- Geef voldoende ruimte en bedenktijd bij het maken van keuzes, maar baken deze tijd af door hen te leren omgaan met prioriteiten en deadlines. Timemanagement draagt bij om de tijd optimaal te gebruiken (Witjas, 2009).
- Zorg ervoor dat elke jongere gedurende de transitie een vertrouwenspersoon heeft, die hij zelf gekozen heeft en kan bereiken. De 'klik' is voor hem heel belangrijk!
- Geef de jongere ruimte zodat hij op zijn eigen 'specifiek' manier inhoud en vorm kan geven aan zijn leven.

Specifiek:

1. Voor het uitvoeren van dit onderzoek:

- Achtergrondinformatie van de geïnterviewde is vereist om dit onderzoek te kunnen uitvoeren.
- Bij het afnemen van een gestructureerd interview bij jongeren zijn voldoende kennis en vaardigheden vereist om dit optimaal te kunnen uitvoeren op maat van de geïnterviewde. De voorbereiding op het interview, het visualiseren van het gesprek en de juiste gespreksvaardigheden dragen al of niet bij tot het bekomen van belangrijke informatie, zonder inbreuk te doen aan hun inbreng.

2. Aanbevelingen met betrekking tot de jongere:

- Richten op de jongere zijn mogelijkheden en ervaren successen. (empowerment)
- Psycho-educatie en aanleren van vaardigheden zijn nodig om keuzes te kunnen maken.
- Geef de jongere voldoende ruimte zodat hij zelf tot een keuze kan komen.
- Geef de jongere ruimte zodat hij op zijn eigen 'specifiek' manier inhoud en vorm kan geven aan zijn leven.

3. Aanbevelingen naar ouders/school toe:

- Om van de geïnterviewde en jezelf een juist beeld te krijgen, en om het semigestructureerde interview te observeren, evalueren, concluderen en eventueel bij te sturen is het gebruik van beeldopnames wenselijk.

7. Nawoord

Door dit onderzoek, waar ik met toewijding en plezier aan gewerkt heb, heb ik onrechtstreeks, maar toch bewust, een bijdrage geleverd tot het versterken van de empowerment bij deze jongeren door hen zelf de regie in handen te geven bij het zelf denken, zeggen en handelen waardoor voor mij de cirkel rond is voor dit onderwerp.

De resultaten van dit onderzoek geven de aanzet tot het ontwikkelen van methodes, hulpmiddelen en trainingen die een gericht begeleiden van jongeren aanbiedt tot het zelf maken van keuzes en empowerment. Dit is volgens mij een ongelooflijke meerwaarde voor de jongeren om zijn slaagkansen in de transitie van school naar werk te maximaliseren.

Voor de BuSO school en mij is dit onderzoek een meerwaarde in de ontwikkeling die we samen doorlopen bij de voorbereiding van de jongeren naar de arbeidsmarkt. Het brengt ons een stap verder in het op maat onderwijzen van personen met ASS en een lichte verstandelijke beperking.

8. Reflectie en evaluatie

Van nature uit heb ik een open ingesteldheid. Ik ben nieuwsgierig en sta open voor verruiming van kennis die ik beredeneer en vervolgens toepas in de praktijk.

Vanuit mijn functie is het voor mij belangrijk dat 'ik' mijn eigen leider ben. Ik wil vanuit een eigen visie me minder afhankelijk opstellen en op een daadwerkelijke manier vrij met anderen samenwerken. Ik wil eigen keuzes maken en handelen vanuit mijn 'ik'. Tijdens dit onderzoek heb ik regelmatig gewerkt aan mezelf, mezelf bevraagd en gereflecteerd op wat ik doe en hoe ik het doe. Ik sta stil bij mezelf in de context, waarom ik het gedaan heb en hoe het beter kan, ik stuur mezelf bij en voer het uit. De supervisor reikte me verschillende leermethodes aan die zeker hun vruchten hebben afgeworpen tijdens dit onderzoek. Het is belangrijk mijn eigen motivaties, interesses, twijfels en tegenstrijdigheden te kunnen benoemen en in te zien om goed onderscheid te kunnen maken tussen "ik moet", "ik zou graag", "ik mag", en "ik wil". Vanuit mijn eigen leiderschap gaat mijn aandacht vooral uit naar het stilstaan bij mezelf. Welke betekenis, waarde en normen geef ik aan dit onderzoek en hoe kan ik dit zo correct mogelijk verwoorden?

De jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking nemen al verschillende jaren bij mij een belangrijke plaats in. Voortdurend ben ik op zoek naar meer kennis, vaardigheden en betere afstemming. Hoe kan ik bijdragen tot een wereld die voor de jongeren duidelijker, voorspelbaarder en veiliger is rekening houdend met een goede balans tussen autonomie en afhankelijk? Vanuit dit standpunt heeft mijn onderzoek vorm gekregen. Meer specifiek ben ik me gaan verdiepen in: "Wat vinden jongeren met ASS en een lichte verstandelijke beperking belangrijk om de transitie van school naar werk tot een goed einde te brengen? Hoe kunnen zij de juiste keuzes maken om deze transitie te doen slagen?" Elke stap in dit onderzoek was voor mij vernieuwend en leerrijk, waardoor ik steeds met een open en nieuwsgierige ingesteldheid deelnam aan de lesbijeenkomsten en de onderzoeksgroep van critical friends, en met een verrijkend gevoel verder ging. Ik besteed nu veel meer aandacht aan mijn plaats in het geheel en de transfer naar mijn werkplek.

Dit onderzoek brengt veel meer te weeg dan ik oorspronkelijk had verwacht. Vanuit de Pedagogische Begeleidingsdienst Brussel, waar ik parttime tewerkgesteld ben, gebruiken we dit onderzoek als aanleiding tot verdere verdieping van empowerment bij leerlingen met ASS en de rol van de school/leerkracht. Vanuit deze werkgroep werden de eerste contacten gelegd met het Leo Kannerhuis.

Ik voel me door het uitvoeren van dit onderzoek, of beter gezegd door het volgen van Master SEN Autismespecialist, gelukkiger, ben zelfzekerder, behaal succesverhalen, ... waardoor ik de mogelijkheid krijg en de wil heb om een volgende stap te zetten. Ik heb een ontwikkeling doorlopen van onbewust onbekwaam naar bewust bekwaam en ik zet zeker de stap naar onbewust bekwaam. Door te werken aan mijn eigen leiderschap heb ik ook geleerd om te leren van mijn praktijkonderzoek.

Het uitvoeren van dit onderzoek is in heel zijn context zeker een meerwaarde geweest in mijn leerroute Autismespecialist.

9. Literatuur

- Baarda, D. B., Goede, M. P. M. de, & Teunissen J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff.
- Bannink, F. (2009). *Oplossingsgericht vragen. Handboek oplossingsgerichte Gespreksvoering*. Amsterdam: Pearson.
- Boerman, R. (2008). *Ethische uitgangspunten bij praktijkonderzoek*. Fontys OSO.
- Bolt et al. (2007). *Ethiek in praktijk*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Burke, K. & Belgrad, S. (1998). *Portfolio. Connection*. New York: Prentic Hall.
- Chamberlin, J. (1997). *A working definition of empowerment*. Psychiatric Rehabilitation Journal Volume 20 Number 4 pp. 43-46.
- Cauffman, L. & Dijk, D. J. van (2009). *Handboek oplossingsgericht werken in het onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma.
- Egberts, J. & Giessen, M. van der (1996). *Communicatie... niet vanzelfsprekend*. Leuven: Acco.
- Gershon, D. & Straub, G. (1989). *Empowerment. The art of creating your life as you want it. Make your passion happen*. West Hurley: High point.
- Gillberg, C. & Peeters, T. (1995). *Autisme: Medisch en educatief*. Antwerpen: Houtekiet.
- Harinck, F. (2010). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Huskens, B. E. B. M & Didden, R. (2002). *Behandelingsstrategieën bij kinderen en jongeren met autisme*. Diegem.
- Kienhuis, J. (2009). *Oplossingsgericht werken in uw klas: WOWW aanpak 'Working On What Works'*. Tijdschrift Zorgbreed. jaargang 6, nr. 23, p 2-6.
- Lange, J. de & Staa, A. L. van (2004). *Transitie in ziekte en zorg; op zoek naar een nieuw evenwicht*. Lectorale rede. Verpleegkunde.
- Mevissen, L. (2005). *Kwetsbaar & afhankelijk. Gedragsproblemen bij mensen met een verstandelijke beperking*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Fritz, R. (1998). *De weg van de minste weerstand*. Deventer: Ankh-Hermes.
- Schiltmans, C. & Vermeulen, P. (2001). *Over autisme & communicatie*. Gent/Berchem: Vlaamse Dienst Autisme/EPO.
- Schrurs, J. (2010). *Psycho-educatie bij personen met Autisme Spectrum Stoornissen*. Meijel: Via.
- Smet, K. & van Driel, S. (2009). *Levensloopmodel: Werken met autisme*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

- Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg*. Oratie. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale studies.
- Vermeulen, P. (2005). *Voor alle duidelijkheid. Leerlingen met autisme in het gewoon onderwijs*. Berchem: Epo.
- Vermeulen, P. (2008). *Ik ben speciaal 2. Werkboek psycho-educatie voor mensen met autisme*. Berchem: Epo.
- Witjas, R. (2009). *De tijd van je leven. Het ultieme boek over timemanagement*. Zaltbommel: Thema.

Internetbronnen

- Avanti. (z.d.). *Autism and Valorised & Adequate New methods and Techniques for Inclusion*, Geraadpleegd november 2010, Beschikbaar: <http://www.adam-europe.eu/adam/project/view.htm?prj=4380>
- Buitengewoon secundair onderwijs. Geraadpleegd november 2010, Beschikbaar: <http://www.ond.vlaanderen.be/onderwijsaanbod/busof/>
- Buitengewoon secundair onderwijs: de opleidingsvormen. Geraadpleegd november 2010, Beschikbaar: http://www.ond.vlaanderen.be/onderwijsaanbod/busof/uitleg_opleidingsvormen.htm
- Dr. Leo Kannerhuis. (z.d.). *Empowerment voor mensen met ASS*, Geraadpleegd december 2010, Beschikbaar: www.leokannerhuis.nl
- Gezondheidsraad. (2009). *Autismespectrumstoornissen: een leven lang anders*. Geraadpleegd februari 2011, Beschikbaar: <http://www.gezondheidsraad.nl/nl/adviezen/autismespectrumstoornissen-een-leven-lang-anders>
- IDEA. (2004). *Building the legacy of IDEA*. Geraadpleegd december 2010, Beschikbaar: <http://idea.ed.gov/>
- KIRA-methodiek. (2002). *Arbeidstoeileiding* Geraadpleegd december 2010, Beschikbaar: http://www.leokannerhuis.nl/KIRA/nl/05_extra/boekje.html
- Vrijbaan. Geraadpleegd november 2010, Beschikbaar: http://www.vrijbaan.nl/upload/alinea_507.pdf

10. Bijlagen

Bijlage1

Onderwijs in België

1. De onderwijsactoren

1.1 Het beleidsdomein onderwijs

De Vlaamse overheid heeft haar Ministerie onderverdeeld in verschillende beleidsdomeinen. Eén ervan betreft het onderwijs. Op dit niveau maakt men geen onderscheid tussen de onderwijsnetten (zie verder).

Het beleidsdomein staat onder de rechtstreekse leiding van de minister van onderwijs, momenteel mijnheer Pascal Smet.

De mensen die er werken houden zich vooral bezig met beleidsvoorbereidend (departement onderwijs en vorming) en beleidsuitvoerend (Agentschap voor Onderwijsdiensten) werk. Deze mensen zorgen er voor dat de scholen en de onderwijsnetten instructies krijgen, dat de wedden betaald worden, enzovoort.

Daarnaast is er een speciale eenheid die zich bezig houdt met ontwikkelingswerk, de entiteit curriculum. Het zijn deze mensen die bijvoorbeeld een voorstel van eindtermen en ontwikkelingsdoelen maken.

Tenslotte is er een dienst die tot doel heeft de kwaliteit van het aangeboden onderwijs in Vlaanderen te controleren, de onderwijsinspectie.

1.2 De onderwijsnetten

De grondwet bepaalt dat het onderwijs "vrij" is. Dat wil zeggen dat iedereen die dit wenst, onderwijs mag aanbieden. Men moet uiteraard wel aan bepaalde voorwaarden voldoen om erkend, gesubsidieerd of gefinancierd te worden.

Zo zijn er aanbieders, de inrichtende machten, die zich in hun onderwijs concentreren op en laten inspireren door de christelijke waarden. Zij hebben zich verenigd in de koepel van het vrij gesubsidieerd onderwijs, het VSKO (Vlaams secretariaat van het katholiek onderwijs).

Anderzijds zijn er gemeenten of provincies die onderwijs aanbieden. Ook zij verenigden zich in respectievelijk het OVSG (Onderwijssecretariaat van de Steden en Gemeenten van de Vlaamse Gemeenschap) en het POV (Provinciaal Onderwijs Vlaanderen). Zij behoren tot het officieel gesubsidieerd onderwijs.

Vrijheid van onderwijs betekent echter ook dat leerlingen en hun ouders recht hebben op pluralistisch onderwijs. Om dit te garanderen wenste de Vlaamse overheid zelf ook onderwijs in te richten. Ze vertrouwde deze opdracht toe aan een VOI (Vlaamse Openbare Instelling): het GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap.

1.2.1 Het GO!

Het GO! is een Vlaamse openbare instelling die optreedt als inrichtende macht voor het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap. Het GO! bestaat uit meer dan 700 instellingen in Vlaanderen. Dagelijks zetten meer dan 20.000 personeelsleden zich in om kwaliteitsonderwijs te leveren.

2. De structuur van het buitengewoon onderwijs (BuO)

2.1 Onderwijstypes

In het BuO wordt onderwijs aangeboden van een bepaald type. We horen vaak spreken van bijvoorbeeld een type3-kind. Dit is eigenlijk niet correct. Het is niet het kind dat "getypeerd" of gelabeld wordt, maar het soort van onderwijs dat dit kind nodig heeft. De regelgever bepaalde in 1978 acht verschillende types van buitengewoon onderwijs: een uittreksel:

"Art. 5.

De volgende types van buitengewoon onderwijs kunnen door de Staat georganiseerd, gesubsidieerd of erkend worden:

- 1. het type 1 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van kinderen en adolescenten met licht mentale handicap;*
- 2. het type 2 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van kinderen en adolescenten met matig mentale handicap en/of van kinderen en adolescenten met ernstig mentale handicap;*
- 3. het type 3 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van kinderen en adolescenten met karakteriële stoornissen;*
- 4. het type 4 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van kinderen en adolescenten met lichamelijke gebreken;*
- 5. het type 5 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van zieke kinderen en adolescenten;*
- 6. het type 6 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van visueel gehandicapte kinderen en adolescenten;*
- 7. het type 7 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van auditief gehandicapte kinderen en adolescenten;*
- 8. het type 8 van buitengewoon onderwijs dat aangepast is aan de opvoedingsbehoeften van kinderen met ernstige leerstoornissen. "*

Je merkt de archaïsche taal, maar tot op heden zijn dit de officiële omschrijvingen van de onderwijstypes. In de normale omgang formuleren wij ze vaak iets moderner. Bijvoorbeeld voor het onderwijstype 3 spreken we nu van gedrags- en/of emotionele stoornissen in plaats van over karakteriële stoornissen.

2.2 De toelatingsvoorwaarden in BuSO

In het BuSO (buitengewoon secundair onderwijs) is de instapleeftijd bepaald op 13 jaar en de maximumleeftijd op 21 jaar. Op gemotiveerd verzoek is een vervroeging met 1 jaar mogelijk. Een verlenging is mogelijk na de leeftijd van 21 jaar.

Een tweede belangrijke voorwaarde betreft het inschrijvingsverslag. Dit document bestaat uit twee delen. Het attest en het protocol.

Het attest bepaalt het onderwijstype dat de leerling nodig heeft en ook het onderwijsniveau (kleuter-, lager of secundair onderwijs). In het secundair onderwijs wordt tevens de opleidingsvorm (zie verder) aangegeven. Op basis van dit document kan de school bepalen in welke pedagogische eenheden de leerling mogelijk terecht komt. Het protocol is de neerslag van een multidisciplinair onderzoek. Het vormt de basis van de beslissing over onderwijstype, -niveau en opleidingsvorm. In het inschrijvingsverslag vindt het schoolteam relevante informatie om de keuze van de pedagogische eenheid voor de leerling te maken.

Het protocol en het attest worden opgemaakt door het CLB of een andere erkende instelling (vb COS). Zij zijn ervoor verantwoordelijk. In bepaalde gevallen is de tussenkomst van een geneesheer-specialist vereist. Bijvoorbeeld de NKO-arts voor het type 7 of de oogarts voor het type 6.

2.3 Het BuSO

Het BuSO wordt ingericht volgens opleidingsvormen. Een opleidingsvorm heeft steeds een einddoelstelling die door de leerling gehaald wordt.

Een overzicht volgens het onderwijsaanbod:

Opleidingsvorm 1: Het buitengewoon secundair onderwijs tot sociale aanpassing heeft tot doel de leerlingen een sociale vorming te geven teneinde hun integratie in een beschermd leefmilieu mogelijk te maken. Deze opleidingsvorm kan zijn van het type 2, 3, 4, 6 en 7 van buitengewoon onderwijs die afzonderlijk of gezamenlijk kan worden georganiseerd.

Opleidingsvorm 2: Het buitengewoon secundair onderwijs tot sociale aanpassing en arbeidsgeschiktmaking heeft tot doel aan de leerlingen een algemene en sociale

vorming en een arbeidstraining te geven teneinde hun integratie mogelijk te maken in een beschermd leef- en werkmilieu. Deze opleidingsvorm kan zijn van het type 2, 3, 4, 6 of 7 van buitengewoon onderwijs die afzonderlijk of gezamenlijk kan worden georganiseerd.

Opleidingsvorm 3: Het buitengewoon secundair beroepsonderwijs heeft tot doel aan de leerlingen een algemene, sociale en beroepsvorming te geven, teneinde hun integratie in een gewoon leef- en werkmilieu mogelijk te maken. Deze opleidingsvorm kan zijn van het type 1, 3, 4, 6 of 7 van buitengewoon onderwijs die afzonderlijk of gezamenlijk kan worden georganiseerd.

Opleidingsvorm 4: Het secundair onderwijs met doorstromingsafdeling heeft tot doel voor te bereiden op de voortzetting van de studies en biedt tevens de mogelijkheid zich in te schakelen in het actieve leven. Het secundair onderwijs met kwalificatieafdeling heeft tot doel voor te bereiden op het actieve leven en biedt tevens de mogelijkheid om studies voort te zetten. Het secundair onderwijs met doorstromingsafdeling en het secundair onderwijs met kwalificatieafdeling zijn niet toegankelijk voor de leerlingen met een mentale handicap.

3. De organisatie van het BuSO

3.1 Opleidingsvorm 1

Deze opleidingsvorm wordt in het GO! georganiseerd met 32 lestijden per week, gedurende minstens 4 leerjaren. Alle lestijden behoren tot de ASV, de algemene en sociale vorming. Omdat het de bedoeling is de leerlingen voor te bereiden op het latere leven in een dagcentrum of een tehuis niet werkende, richten we ons specifiek op het verhogen van de zelfredzaamheid, het uitbreiden van de communicatiemogelijkheden, het oefenen van de senso-motoriek en het aanbieden van sociale vorming.

Na het beëindigen van de opleiding ontvangen de leerlingen een attest van gevolgde vorming.

3.2 Opleidingsvorm 2

In de OV2 worden ook gedurende minstens 4 leerjaren 32 lestijden per week aangeboden. Deze opleiding verloopt echter in twee fasen (2 leerjaren per fase).

Omdat het de bedoeling is de leerlingen voor te bereiden op het latere leven en werken in een beschermend milieu, zal er zowel ASV als BGV (beroepsgerichte vorming) gegeven worden.

In de ASV richten we ons op dezelfde thema's als in OV1, maar we bieden ze aan op een hoger niveau.

De BGV legt in de eerste fase de nadruk op (hand)vaardigheidstraining en in de tweede fase op prestatietraining en arbeidsattitudes. De leerlingen kunnen ook een stage doorlopen in deze fase van hun opleiding. Men streeft dus een polyvalente arbeidsgeschiedmaking na die rekening houdt met volgende aspecten:

- verschillende materialen;
- verschillende gereedschappen en machines;
- verschillende werksituaties;
- initiële vaardigheden in verschillende situaties;
- het ontwikkelen van generalisatiepatronen.

Het ligt voor de hand dat de aard van de aangeboden oefeningen, taken en opdrachten een weerspiegeling is van en een voorbereiding is op de taken die door de omliggende beschutte werkplaatsen gedaan worden. Hier merken wij in heel Vlaanderen een duidelijke verschuiving van productiegerichte arbeid naar meer dienstverlenende taken.

Na het voleindigen van deze opleiding ontvangen de leerlingen een attest van gevolgde vorming.

3.3 Opleidingsvorm 3

De opleiding in OV3 duurt minimum 5 schooljaren aan 32 lestijden per week. We onderscheiden de volgende fasen in de opleiding:

- observatiefase (max 1 schooljaar);
- opleidingsfase (min 2 schooljaren);
- kwalificatiefase (min 2 schooljaren);
- integratiefase (optioneel) (max 1 schooljaar).

OV3 of het buitengewoon beroepsonderwijs heeft als hoofddoel de leerlingen voor te bereiden op het latere leven en werken in het gewone milieu. Daarom worden ook hier ASV en BGV aangeboden.

Voor de ASV werden door het Vlaams parlement ontwikkelingsdoelen opgesteld. Uit deze doelstellingen maakt de school een bewuste keuze en ze gaat de inspanningsverplichting aan deze doelen te bereiken. De ASV kan georganiseerd worden per vakgebied (taal, rekenen, maatschappelijke vorming) of geïntegreerd aangeboden worden (thematisch en projectmatig werk). Het is de school die deze keuze maakt.

Na het voleindigen van de kwalificatiefase is de leerling in principe in staat zijn/haar mannetje te staan in het gewone leefmilieu.

In de verschillende opleidingen in OV3 wordt de invulling van de BGV bepaald door de opleidingsprofielen. Dit is een opsomming van taken die een volwaardig beroepsbeoefenaar aan moet kunnen. Onze leerlingen worden opgeleid om deze taken aan te kunnen op assistent-niveau. Een bepaald aantal uren wordt voorzien voor de hoofdtechniek, een aantal andere uren kunnen vrij ingevuld worden: de complementaire uren.

Op het einde van de opleiding zijn er voor de leerling verschillende mogelijkheden:

- het getuigschrift van de opleiding (het opleidingsprofiel gerealiseerd);
- het getuigschrift van verworven competentie beroepsonderwijs (een afgerond geheel van het opleidingsprofiel gerealiseerd);
- het attest van verworven bekwaamheden (een aantal items uit het opleidingsprofiel gerealiseerd, hier wordt omschreven welke);
- het attest beroepsonderwijs (een bewijs dat de leerling naar school geweest is).

Als de leerling een getuigschrift van de opleiding, een getuigschrift van verworven competenties of een attest van verworven bekwaamheden behaalde, kan hij kiezen om een optioneel jaar ABO (alternerende beroepsopleiding) te volgen. De leerling volgt dan twee dagen per week les in de school en gaat drie dagen per week op stage. Het is de effectieve activiteit op de stageplaats die bepalend is voor de inhoud van de BGV. Na dit extra jaar ontvangt de leerling een:

- getuigschrift van alternerende beroepsopleiding (geslaagd), of een;
- attest alternerende beroepsopleiding (niet geslaagd of jaar niet voltooid).

3.4 Opleidingsvorm 4

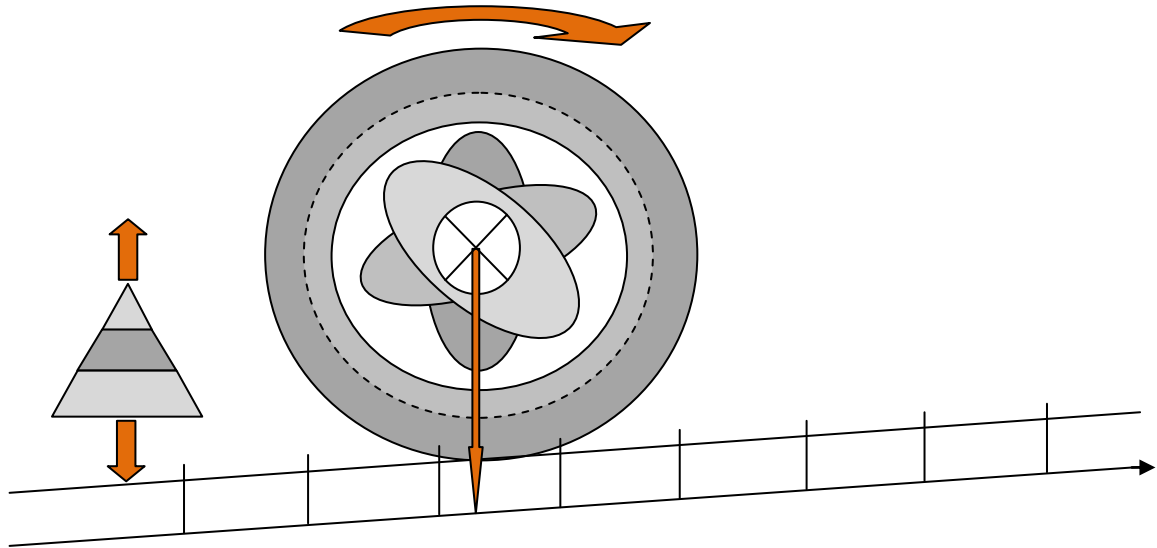
De OV4 wordt georganiseerd zoals het gewoon onderwijs. ASO, TSO, BSO en KSO zijn er mogelijk. Het is de bedoeling de leerplannen van het gewoon onderwijs te realiseren. De methodiek is echter aangepast aan de principes van het buitengewoon onderwijs.

(Buitengewoon secundair onderwijs, 2010)

(Buitengewoon secundair onderwijs: de opleidingsvormen, 2010)

Bijlage 2

Het levensloopmodel: schematische voorstelling van Kristien Smet en Suzanne van Driel (2009).

Uitleg:

- Twee schuine lijnen: de levensloop van de persoon;
- Verticale lijnen: overgangs- of transitiemomenten;
- Middelste cirkel met kruis: persoon met ASS met al zijn kwaliteiten;
- Ellipsen rond de cirkel: verschillende levensdomeinen die invloed hebben op de persoon met ASS;
- Verticale pijl: op dit punt bevindt de persoon met ASS zich in zijn levensloop;
- De buitencirkels: micro- en macroniveau (de cirkel het dichtst bij het midden is microniveau);
- Driehoek links: verwijst naar de begeleidingsintensiteit;
- Drie niveaus in de driehoek: de maten van ondersteuning van de persoon met ASS (bovenaan = intensieve begeleiding/onderaan lage begeleidingsintensiteit);
- Pijlen: dynamiek in de evolutie van de persoon met ASS en de verschillende levensfasen.

Bijlage 3

Brief ouders/jongere en schriftelijke toestemming

17 februari 2011

Beste jongere, ouders

Vanuit het onderwijs worden er heel wat inspanningen geleverd om steeds meer jongeren met ASS en een verstandelijke beperking de kans te geven om door te stromen van school naar tewerkstelling (bezoldigd werk). Dit overgangsproces of transitieproces is een ingrijpend proces voor alle jongeren en verloopt lang niet altijd even vlekkeloos. Vele jongeren vallen, nadat ze de school verlaten hebben, in een 'gat'. Ze ervaren onbegrip of ondervinden werkproblemen, waardoor ze uiteindelijk in de ziektewet of werkloosheid belanden.

Vanuit mijn afstudeerproject als masteropleiding autismespecialist aan de Fontys Hogescholen Tilburg, voer ik een onderzoek uit over transitie van school naar werk. M.a.w. de overgang of stap van de schoolse situatie naar een situatie van tewerkstelling.

U of uw kind bevinden zich op dit moment bij het begin of midden van dit transitieproces of hebben dit transitieproces reeds doorlopen op onze school. Om dit transitieproces bij de jongeren met ASS en een verstandelijke beperking zo goed mogelijk te laten verlopen, wil ik met dit onderzoek van u of uw kind, dus van de jongere met ASS zelf, te weten komen wat jullie nodig en/of belangrijk vinden tijdens dit proces. Door middel van semigestructureerde interviews krijg ik, maar ook jullie, meer (in)zicht en duidelijkheid in hoe jullie de transitie van stage naar werk ervaren en in wat jullie zelf belangrijk en/of noodzakelijk vinden voor de overgang naar tewerkstelling. Deze bekomen informatie wordt binnen mijn opleiding verwerkt. Door rekening te houden met jullie inbreng trachten we onderwijs en arbeid meer in elkaar te laten schuiven. Hierdoor wordt de overgang naar arbeid minder groot en zal toekomstgericht deze transitie soepel verlopen.

Voor dit onderzoek zou ik graag een interview willen afnemen bij u of uw kind. Daarom vraag ik u om bijgevoegde toelating in te vullen en aan mij terug te bezorgen. Ook wanneer u niet kan/wil deelnemen vraag ik u om dit te vermelden op het toestemmingsbewijs. Mocht u nog vragen of suggesties hebben dan ben ik te bereiken per mail of telefoon. Graag zou ik het toestemmingsbewijs terug in mijn bezit hebben voor 18/03/2011

Graag wil ik u alvast bedanken voor uw medewerking!

Met vriendelijke groet

Hilda Pauwels
Stagecoördinator BuSO
Extra begeleider ASS PBD

Toestemming ouders

*Onderzoek masteropleiding autismespecialist Fontys Hogescholen Tilburg:
Transitie van school naar werk*

Ik, ondergetekende ouder(s) van

geeft toestemming/geen toestemming* tot deelname aan het onderzoek 'transitie school naar werk' voor zijn/haar zoon/dochter. Dit onderzoek wordt gemaakt in het kader van het afstuderen van mijn masteropleiding autismespecialist aan de Fontys Hogescholen Tilburg. De verkregen informatie wordt enkel voor dit onderzoek gebruikt. Ter bescherming van de privacy worden in het onderzoek geen persoonlijke gegevens zoals familienaam, adres, geboortedatum, woonplaats vermeld.

1. Geeft u toestemming om het onderzoek waar uw zoon / dochter aan deelgenomen heeft ter inzage te leggen in het EMI van de Fontys Hogeschool en anderen?

ja / neen*

2. Geeft u toestemming om te filmen en het gefilmde te tonen in mijn opleiding in functie van dit onderzoek? Bij het tonen van videobeelden worden geen persoonlijke gegevens zoals familienaam, adres, woonplaats, geboortedatum vermeld.

ja / neen*

3. Geeft u toestemming om het gefilmde ook in andere opleidingen over autismespectrumstoornissen te gebruiken, in functie van de professionalisering van ouders, begeleiders en professionelen? Ook hier worden geen familienaam, adres, woonplaats of geboortedatum vermeld.

ja / neen*

4. Graag wilt u wel/niet* op de hoogte gehouden worden van de vorderingen en de resultaten van het onderzoek.

Datum en handtekening ouder(s):

**Doorhalen wat niet van toepassing is.*

Bijlage 4

Interviewvragen.

Semigestructureerd interview: Transitie van school naar werk

1. Voorbereiding op de school/studierichting (vragen voor groep 1/2/3)

1. Is de voorbereiding op de school/studierichting voor jou goed verlopen?

JA - NEE

- Heb jij uw school/studierichting zelf gekozen? **JA - NEE**

JA

- Hoe ben je te werk gegaan om uw keuze te kunnen maken?
- Op welke basis heb jij deze school/studierichting gekozen? (bv. interesse, kennis, vaardigheden, kleine/grote school, ...?)
- Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste school/studierichting te kunnen kiezen?
- Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt? Waarom? Leg uit.

NEEN

- Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuze?
- Op welke manier hebben zij jou geholpen?
- Op welke basis hebben de andere deze school/studierichting gekozen? (bv. interesse, kennis, vaardigheden, ...?)
- Op welk domein heb je mee kunnen beslissen? (groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)
- Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste school/studierichting te kunnen kiezen?
- Ben je nog altijd tevreden met de keuze die voor jou gemaakt is? Waarom? Leg uit.

- Als je terug kijkt naar de voorbereiding op je school/studiekeuze:
 - Wat vind je goed in het traject?
 - Wat had je anders willen doen?
 - Wat had ik, als begeleider kunnen doen om jou nog beter te coachen? (methode of middelen).

2. Voorbereiding op de eerste stage (vragen voor groep 1/2/3)

1. Is de voorbereiding op de eerste stage voor jou goed verlopen?

JA - NEE

- Heb jij uw voorbereiding op de stage zelf gekozen? **JA - NEE**
 - JA**
 - Hoe ben je te werk gegaan om uw keuze te kunnen maken?
 - Op welke basis heb jij deze eerste stage gekozen?
(bv. interesse, kennis, vaardigheden, kleine/grote school, ...?)
 - Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste eerste stage te kunnen kiezen?
 - Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt? Waarom? Leg uit.
 - NEEN**
 - Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuze?
 - Op welke manier hebben zij jou geholpen?
 - Op welke basis hebben de andere deze eerste stage gekozen? (bv. interesse, kennis, vaardigheden, ...?)
 - Op welk domein heb je mee kunnen beslissen? (groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)
 - Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste eerste stage te kunnen kiezen?
 - Ben je nog altijd tevreden met de keuze die voor jou gemaakt is? Waarom? Leg uit.
- Als je terug kijkt naar de voorbereiding op je eerste stage:
 - Wat vind je goed in het traject?
 - Wat had je anders willen doen?
 - Wat had ik, als begeleider kunnen doen om jou nog beter te coachen? (methode of middelen).

3. Verschillende stages (vragen voor groep 2/3)

Zijn de stages voor jou goed verlopen?

JA - NEE

- Heb jij uw stages zelf gekozen? **JA - NEE**
 - JA**
 - Hoe ben je te werk gegaan om uw keuze te kunnen maken?
 - Op welke basis heb jij deze stages gekozen?
(bv. interesse, kennis, vaardigheden, kleine/grote school, ...?)
 - Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om juiste stages te kunnen kiezen?
 - Ben je nog altijd tevreden met de keuzes die je gemaakt hebt? Waarom? Leg uit.
 - NEEN**
 - Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuzes?
 - Op welke manier hebben zij jou geholpen?
 - Op welke basis hebben de andere deze stages gekozen?
(bv. interesse, kennis, vaardigheden, ...?)
 - Op welk domein heb je mee kunnen beslissen? (groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)
 - Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste stage te kunnen kiezen?
 - Ben je nog altijd tevreden met de keuzes die voor jou gemaakt zijn? Waarom? Leg uit.
- Als je terug kijkt naar de verschillende stages:
 - Wat vind je goed in het traject?
 - Wat had je anders willen doen?
 - Wat had ik, als begeleider kunnen doen om jou nog beter te coachen? (methode of middelen).

3. School verlaten. Job keuzen (vragen voor groep 3)

Is de voorbereiding op de tewerkstelling voor jou goed verlopen?

JA - NEE

- Heb jij uw voorbereiding op de tewerkstelling zelf gekozen? **JA - NEE**
 - JA**
 - Hoe ben je te werk gegaan om uw keuze te kunnen maken?
 - Op welke basis heb jij deze tewerkstelling gekozen?
(bv. interesse, kennis, vaardigheden, kleine/grote school, ...?)
 - Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste job te kunnen kiezen?
 - Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt? Waarom? Leg uit.
 - NEEN**
 - Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuze?
 - Op welke manier hebben zij jou geholpen?
 - Op welke basis hebben de andere deze job gekozen?
(bv. interesse, kennis, vaardigheden, ...?)
 - Op welk domein heb je mee kunnen beslissen? (groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)
 - Wat is voor jou belangrijk/heb je nodig om een juiste job te kunnen kiezen?
 - Ben je nog altijd tevreden met de keuze die voor jou gemaakt is? Waarom? Leg uit.
- Als je terug kijkt naar de voorbereiding op je job:
 - Wat vind je goed in het traject?
 - Wat had je anders willen doen?
 - Wat had ik, als begeleider kunnen doen om jou nog beter te coachen? (methode of middelen).

Bijlage 5

Interview: een visualisering bij het interview op maat

Semigestructureerd interview: Transitie van school naar werk

A. Voorbereiding naar een school/(studie)richting.

1. Is de voorbereiding naar een school/studierichting voor jou goed verlopen?

JA

NEE

2. Heb jij uw school/studierichting zelf gekozen?

JA

NEE

Hoe heb jij uw keuze kunnen maken?

Hoe ben je tewerk gegaan?

Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuze?

Op welke manier hebben ze jou geholpen?

Op welke basis heb jij deze school/(studie)richting gekozen?

(interesse, kennis, vaardigheden, ... ?)

Op welke basis hebben de andere deze school/(studie)richting gekozen?

(interesse, kennis, vaardigheden, ... ?)

Wat is voor jou belangrijk om een juiste school/(studie)richting te kunnen kiezen?

Op welk domein heb je mee kunnen beslissen?

(groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)

Wat heb je nodig om een juiste school/(studie)richting te kunnen kiezen?

Wat is voor jou/de andere belangrijk om een juiste school/(studie)richting te kunnen kiezen?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt?

Waarom? Leg uit.

Wat heb je nodig om een juiste school/(studie)richting te kunnen kiezen?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die voor jou gemaakt is?

Waarom? Leg uit.

Als je terug kijkt naar de school/(studie)richting:

- Wat vind je goed?
- Waar had je het moeilijk mee? Wat had je anders willen doen?
- Wat had juf. Hilde kunnen doen om jou beter te begeleiden in jouw keuzes?

B. Voorbereiding op de eerste stage.

1. Is de voorbereiding op de eerste stage voor jou goed verlopen?

JA

NEE

2. Heb jij uw eerste stage zelf gekozen?

JA

NEE

Hoe heb jij uw keuze kunnen maken?

Hoe ben je tewerk gegaan?

Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuze?

Op welke manier hebben ze jou geholpen?

Op welke basis heb jij deze eerste stage gekozen?

(interesse, kennis, vaardigheden, ... ?)

Op welke basis hebben de andere deze eerste stage gekozen?

(interesse, kennis, vaardigheden, ... ?)

Wat is voor jou belangrijk om een juiste stage te kunnen kiezen?

Op welk domein heb je mee kunnen beslissen?

(groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)

Wat heb je nodig om een juiste stage te kunnen kiezen?

Wat is voor jou/de andere belangrijk om een juiste stage te kunnen kiezen?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt?

Waarom? Leg uit.

Wat heb je nodig om een juiste stage te kunnen kiezen?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die voor jou gemaakt is?

Waarom? Leg uit.

Als je terug kijkt naar de eerste stage:

- Wat vind je goed?
- Waar had je het moeilijk mee? Wat had je anders willen doen?
- Wat had juf. Hilde kunnen doen om jou beter te begeleiden in jouw keuzes?

C. Verschillende stages.

1. Zijn de stages voor jou goed verlopen?

JA

NEE

2. Heb jij uw stage(s) zelf gekozen?

JA

NEE

Hoe heb jij uw keuze kunnen maken?

Hoe ben je tewerk gegaan?

(1 stage/meerdere stages)

Wie heeft jou geholpen bij het maken van de keuze?

Op welke manier hebben ze jou geholpen?

(1 stage/meerdere stages)

Op welke basis heb jij uw stages gekozen?

(interesse, kennis, vaardigheden, ... ?)

Op welke basis hebben de andere deze stages gekozen?

(interesse, kennis, vaardigheden, ... ?)

Wat is voor jou belangrijk bij de keuzes van stages?

(klein/groot bedrijf, dicht/ver van huis... ?)

Op welk domein heb je mee kunnen beslissen?

(groot/klein bedrijf, dicht/ver van huis, ...)

Wat heb je nodig om juiste stages te kunnen kiezen?

Wat is voor jou/de andere belangrijk bij deze keuzes van stages?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt?

Waarom? Leg uit.

Wat heb je nodig om juiste stages te kunnen kiezen?

Ben je nog altijd tevreden met de keuzes die voor jou gemaakt zijn?

Waarom? Leg uit.

Als je terug kijkt naar de verschillende stages:

- Wat vind je goed?
- Waar had je het moeilijk mee? Wat had je anders willen doen?
- Wat had juf. Hilde kunnen doen om jou beter te begeleiden in jouw keuzes?

D. School verlaten. Job keuze.

1. Is de overgang (transitie) van stage naar werk goed verlopen?

JA

NEE

2. Heb jij uw tewerkstelling zelf gekozen?

JA

NEE

Hoe heb jij uw keuze kunnen maken?

Hoe ben je tewerk gegaan?

(beperkt tot 1 job / meerdere jobs?)

Wie heeft jou hiermee geholpen?

Op welke manier?

(beperkt tot 1 job / meerdere jobs?)

Op welke basis heb jij gekozen voor deze job?

(interesse, kennis, vaardigheden, ...)

Op welke basis hebben zij gekozen voor deze job?

(interesse, kennis, vaardigheden, ...)

Wat is voor jou belangrijk bij deze keuze van een Job?

- klein bedrijf / groot bedrijf
→ waarom?
- dicht bij huis / ver van huis
→ waarom?
- ...

Op welk domein heb je mee kunnen beslissen?

- klein bedrijf / groot bedrijf
→ waarom?
- dicht bij huis / ver van huis
→ waarom?
- ...

Wat heb je nodig om een juiste job te kunnen kiezen?

Wat is voor jou/de andere belangrijk bij deze keuze van een job?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die je gemaakt hebt?

Waarom? Leg uit.

Wat heb je nodig om een juiste job te kunnen kiezen?

Ben je nog altijd tevreden met de keuze die voor jou gemaakt is?

Waarom? Leg uit.

Als je terug kijkt naar de job:

- Wat vind je goed?
- Waar had je het moeilijk mee? Wat had je anders willen doen?
- Wat had juf. Hilde kunnen doen om jou beter te begeleiden in jouw keuzes?

Bijlage 6

Matrixen

Dit instrument is gebaseerd op de matrix van Miles & Huberman (Harinck, 2010).

Eerste en tweede matrix:

Wanneer we samen, de vijf onderzoekspersonen met ASS en ik, kritisch naar de ontwikkelde onderzoeksinstrumenten keken, kwamen we tot de conclusie dat ik met de ontwikkelde semigestructureerde interviews onvoldoende/onvolledige informatie kreeg. Voor de verwerking van de gegevens is het voor mij belangrijk dat ik meer achtergrondinformatie heb, om de bekomen gegevens te kunnen plaatsen in de context. Bij dit onderzoek is het belangrijk dat ik zicht heb op het traject dat elke leerling doorlopen heeft en op hun manier van 'eenvoudige' keuzes maken.

Daarom ben ik overgestapt op volgende bevragingen:

Matrix 1

- Welk traject heb je doorlopen vanaf de inschrijving op school tot nu?
- Hoe maak je keuzes? Vind je het gemakkelijk om keuzes te maken?

Matrix 2

- Wat vind je goed in het traject dat je hebt doorlopen?
- Wat had je anders willen doen?
- Wat had ik kunnen doen om je nog beter te coachen binnen het traject?

Deze belangrijke achtergrondinformatie is verwerkt in twee matrixen die vlot leesbaar zijn door de horizontale opdeling per groep/leerling en de verticale opdeling per vragengroep.

In de overige 4 matrixen (matrix 3/4/5/6) is er een vast onderwerp, een gesloten vraag en drie blokken met open vragen verwerkt. Het vast onderwerp staat telkens boven de matrix. De hoofdvraag staat in het vet, onder het vast onderwerp, juist boven de matrix. Op deze vraag wordt geantwoord met ja (= groen), gedeeltelijk (= geel) of neen (= rood). Binnen de matrix wordt er een ordening aangebracht volgens het antwoord dat gegeven wordt op deze gesloten hoofdvraag of met andere woorden volgens de kleur. Vervolgens zijn er in de matrix verticaal drie blokken met open vragen verwerkt. Horizontaal wordt de geïnterviewde en de groep waartoe hij behoort weergegeven.

A. Algemeen: doorlopen traject en keuzes
Matrix 1

	Doorgelopen traject	Keuzes maken	
	Leg kort uit welk traject je doorlopen hebt vanaf de inschrijving op school tot nu.	Leg uit hoe jij keuzes maakt (bv. bij het kopen van een TV, computerspel, film, ...)	Vind je het gemakkelijk of moeilijk om zelf keuzes te maken? Leg uit.
Groep 1 1A	- 16 jaar: keuze school/afdeling (algemeen); - 17 jaar: andere keuze afdeling (groendienst); - Arbeidstoeleiding; - Kennismaking met de stageplaats/mensen/mogelijke taken (1x): 1/1 begeleiding	- Geld sparen; - Koop wat ik graag heb.	Gemakkelijk
1B	- 13 jaar: keuze school/afdeling; - Elk jaar: dezelfde afdeling; - Arbeidstoeleiding; - Kennismaking met de stageplaats/mensen/mogelijke taken (2x): 1/1 begeleiding	Lijst met voor- en nadelen: - Ben ik er iets mee of niet; - Plezant; - Alleen of voor meerdere personen; - Ga ik het veel gebruiken/mee spelen; - Kostprijs.	Moeilijk - Kiezen in de winkel lukt me niet; - Met voor-/nadeellijst lukt het me beter; - Veel tijd nodig om een beslissing te nemen.
Groep 2 2A	- 13 jaar: keuze school/afdeling; - Elk jaar: dezelfde afdeling; - Arbeidstoeleiding; - Extramurale activiteiten; - Kennismaking met de stageplaats/mensen/mogelijke taken (1x): 1/1 begeleiding; - Stages: 3 verschillende	- Maak mijn keuze aan de hand van wat de verkoper zegt wat goed is of niet/ wat ik het beste koop; - Laat een ander eerst kiezen en dit is dan ook goed voor mij; - Wanneer ik zelf moet kiezen, gok ik.	Moeilijk - Weet nooit op voorhand of mijn keuze goed is of niet; - Achteraf gezien maak ik altijd de verkeerde keuze (volgens andere).
2B	- 13 jaar: keuze school/afdeling; - Elk jaar: dezelfde afdeling; - Arbeidstoeleiding; - Extramurale activiteiten; - Kennismaking met de stageplaats/mensen/mogelijke taken (1x): 1/1 begeleiding; - Stages: 5 verschillende	- Informatie verzamelen; - Keuzemogelijkheden uitleggen aan mijn ouders + zij vullen ook bij aan; - Voor- en nadelen naast elkaar leggen; - Goed over nadenken voor ik beslis; - Goed bij voelen.	Moeilijk - Praat er graag over met mijn ouders → ik vergeet soms een aantal voor- en nadelen die belangrijk zijn; - Moet er heel lang over nadenken; - Schrik dat ik fouten maak.
Groep 3 3A	- Elk jaar: dezelfde afdeling; - Arbeidstoeleiding; - Extramurale activiteiten; - Kennismaking met de stageplaats/mensen/mogelijke taken (1x): 1/1 begeleiding; - Stages: 3 verschillende	- Informatie verzamelen (wat is er allemaal); - Mag niet duur zijn; - Vraag de mening van anderen (klikpersoon);	Moeilijk - Onzeker bij het maken van de keuze; - Heb de mening van de anderen nodig (bevestiging).
3B	- 13 jaar: keuze school/afdeling; - Elk jaar: dezelfde afdeling; - Arbeidstoeleiding; - Extramurale activiteiten; - Kennismaking met de stageplaats/mensen/mogelijke taken (1x): 1/1 begeleiding; - Stages: 2 verschillende	- Informatie verzamelen; - Norm voor mezelf stellen waaraan het moet voldoen + hoeveel het maximaal mag kosten; - Overleggen met mijn broer; - Voor- en nadelen samen bespreken; - Eerst thuis over nadenken, daarna kopen.	Moeilijk - Duurt heel lang voor ik een beslissing neem; - Soms een duwtje nodig van mijn broer.

Matrix 2

	Doorlopen traject		
	Wat vind je goed in het traject?	Wat had je anders willen doen?	Wat had juf Hilde kunnen doen om jou nog beter te coachen in jouw traject?
Groep 1 1A	- Leren en werken op eigen niveau; - Arbeidstoeleiding; - Leren in de praktijk.	- Vak godsdienst → zinloos, vervangen door meer uren groendienst; - Meer tijd voor het verwerken van theoretische kennis.	-Alles duidelijk.
1B	- Traject op maat; - Arbeidstoeleiding; - Individuele begeleiding.	- Geen mening.	-Alles duidelijk.
Groep 2 2A	- Algemene vorming en zelfredzaamheid (koken, wassen, strijken, poetsen, ...); - Traject op maat; - Arbeidstoeleiding, extramurale activiteiten; - Leren op de werkvloer; - 2de en 3de stage: →Op voorhand kennismaking met de werkvloer/mensen/taken/planning.	- Eerste stage: →Op voorhand gaan kijken met stagebegeleider; →Stagebegeleider aanwezig bij het begin van de eerste stagedag; →Aanpassingen uitvoeren op de werkvloer.	- Meer informatie naar andere mogelijke beroepen (interesse: dieren – horeca); - Ook niet teveel informatie, omdat het anders verwarrend is en de toekomst is nog ver weg; - Kassa leren.
2B	-Toekomstgerichte vakken op gebied van wonen en leven bv. zelfredzaamheid: koken, wassen, strijken, ziekenkas, geldbeheer, onkosten, rijles, sociale vaardigheden, attitudes op de werkvloer, ... →later een goede start; →krijg je niet of minder als je specifiek voor een richting kiest; - Traject op maat; - Individuele begeleiding; - Arbeidstoeleiding, extramurale activiteiten; - Leren op de werkvloer: →bepaalde vakvaardigheden hebben geen zin deze te leren op de school, worden overal anders gedaan (bv. werking kassa) en zorgt hierdoor voor nog meer verwarring; - Bepaalde vakvaardigheden aangeleerd op de school / arbeidstoeleiding / extramurale activiteiten bv. vullen van rekken, letten op vervaldatum, ...; - Veel ervaring opgedaan → verschillend werk.	- Leerstof op maat: →Bepaalde 'algemene' beroepsvaardigheden aanleren op school; →Meer zelfredzaamheid: wat je allemaal moet kunnen om alleen te wonen is heel moeilijk (i.p.v. Frans).	- Alles was goed, ik heb gevonden wat ik graag doe; - Veel ervaring kunnen opdoen; - Traject nog meer op maat maken: →aanbod vakken/leerstof op school; →begeleiding op de werkvloer; →aanpassingen op de werkvloer; →meer/afwisselende stagemogelijkheden.
Groep 3 3A	- Toekomstgerichte vakken op gebied van wonen en leven; - Arbeidstoeleiding, extramurale activiteiten; - Leren op de werkvloer.	- Meer uren toekomstgerichte vakken; - Traject op maat; - Meer begeleiding bij het zoeken naar een job;	- Verder begeleiden na de schoolloopbaan.
3B	- Toekomstgerichte vakken op gebied van wonen en leven; - Arbeidstoeleiding, extramurale activiteiten; - Leren op de werkvloer.	- Bepaalde beroepsvaardigheden aanleren op school; - Leerstof/begeleiding nog meer op maat. - Schema met alle stappen die moeten ondernomen worden om in orde te zijn (waar, wanneer, wat, ...)	- Alles was goed.

B1. Kiezen: school/studierichting (opleiding)

Matrix 3

Heb jij de school/opleiding zelf gekozen? **JA** **GEDEELTELIJK** **NEEN**

JA	Hoe ben jij te werk gegaan bij het maken van deze keuze?	Wat heb je nodig/vind je belangrijk om een juiste school/opleidingskeuze te kunnen maken?	Ben je nog tevreden met jouw gemaakte keuze?
Groep 2 2B	Zelf keuze gemaakt: - Bezoek aan de school/richting; - Voldoende en duidelijke informatie; - Voor- en nadelen besproken met ouders; - Veel gesprekken gehad met ouders; - Heel lang over nagedacht; - Geen interesse voor andere richtingen.	- Informatie (niet te weinig, maar ook niet te veel); - Interesse; - Afstand: gemakkelijk bereikbaar; - Gezondheid (school ligt in de bossen); - Rust; - Kennismakingsgesprek, voorbereiding, kennismaking school/klas → duidelijk, vlot; → goed gevoel; → 'klik' persoon; → geen stress; - Tijd om na te denken.	Ja: - Ik weet wat ik wil en kan; - Ik ken mijn mogelijkheden; - Mijn droom is realistisch gemaakt; - 15/16 jaar moeilijk: → wist niet wat ik kon; → dacht er is niets voor mij; → vond mijn richting niet; - Ik zou geen andere richting willen.
Groep 3 3B	Zelf keuzes gemaakt: - Bezoek aan verschillende scholen/studierichtingen; - Informatie verzamelen; - Volgen van inleefdagen; - Duidelijke uitleg; - Goed gevoel.	- Goede uitleg, informatie; - Duidelijkheid; - Rustig; - Aangename sfeer; - Leerkrachten duidelijke uitleg geven; - Minder interesse voor een afdeling; → zien waar ik goed in was (kennis, vaardigheden); → zelfredzaamheid leren.	Nee - Spijt dat ik de afdeling bouw niet geprobeerd heb.
GE-DEEL-TELIJK	1. Wie heeft geholpen met deze keuze? 2. Op welk gebied heb jij mee mogen/kunnen kiezen? 3. Hoe zijn jullie tewerk gegaan?	Wat heb jij nodig/vind jij belangrijk om samen een juiste school/opleiding te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met jullie gezamenlijke keuze?
Groep 1 1A	1. Schoolkeuze: vorige school, psychiater, moeder (ouders gescheiden); Studierichting: klassenraad, moeder; 2. Zeggen op welke school ik me het beste voel; 3. - Samen met moeder de school bezocht, informatie gekregen en inleefflessen gevolgd → besproken; - Samen nagedacht over mijn keuze.	- Informatie: aanspreken, duidelijk en concreet; - School/studierichting: interesse, graag doen, goed bij voelen, aanpassingen ASS; - Kennismaking school/klas/lkr./ll.; - De mensen rond mij zijn belangrijk → 'klik' moet er zijn; - Dicht bij huis; - Nodige vaardigheden en kennis.	Ja - Voel me goed (vorige school slachtoffer van pesterijen); - Geen medicatie meer (antidepressiva).

Groep 1 1B	1. Moeder (vader minder betrokken). 2. Samen overlopen/bespreken van de beperkte keuze die moeder al gemaakt heeft. 3. Samen met moeder de school bezocht, informatie gekregen en inleefflessen gevolgd Samen overlopen van de voor- en nadelen van de verschillende keuze mogelijkheden. Nadenken over de keuzes.	- Voldoende, duidelijke informatie; - Kennismaking school/klas/lkr.; - Weten wat ik kan/niet kan; - Goed gevoel, goed voorbereid; - Interesseveld (dieren); - Moet 'klikken' met iemand (= volwassene); - Tewerkstellingskansen.	Ja (soms onzeker): -Soms het gevoel dat ik niet in de juiste richting zit → te veel herhaling; → te gemakkelijk.
NEE	1. Wie heeft deze keuze gemaakt? 2. Op welke manier?	Wat heb jij nodig/vind jij belangrijk om een juiste school/opleiding te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met de keuze die voor jou gemaakt werd?
Groep 2 2A	1. Dokter en vader (moeder minder betrokken). 2. Weet niet waarom ze voor deze school/studierichting gekozen hebben → rustig?	- Tewerkstellingskansen; - Interesse; - Graag doen; - Informatie; - Kennismaking school/klas.	Ja - Vader kent mij het beste, weet wat goed is voor mij.
Groep 3 3A	1. CLB en moeder (ouders gescheiden). 2. Zij hebben deze school en richting gekozen omdat ik geen gewoon - , beroepsonderwijs aankan.	- Informatie over alle mogelijkheden; - Interesse; - Op voorhand gaan kijken hoe het er aan toe gaat; → moet me aanspreken; - Kleine school/kleine afdeling; - Rust.	Onzeker: - Misschien had ik ook andere afdelingen aangekund; - niet kunnen proberen.

B2. Kiezen: voorbereiding op stage
Matrix 4

Heb jij de voorbereiding op de stage zelf gekozen? **JA** **GEDEELTELIJK** **NEEN**

JA	Hoe ben jij te werk gegaan bij het maken van deze keuze?	Wat heb jij nodig/vind je belangrijk om een juiste stage te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met jouw gemaakte keuze?
Groep 2 2B	1. Stagecoördinator en klastitularis hebben richtlijnen en advies gegeven; Ik heb alles besproken met mijn moeder (ouders gescheiden) Voor- en nadelen besproken met moeder, klastitularis en stagecoördinator; Niet lang over nagedacht: →dit was wat ik wou; →kinderdroom ; Zelf keuze gemaakt.	- Informatie van leerkrachten en van de werkvloer; - Traject naar de stage; - Moeder vraagt toelating op de stage: →ik wist niet hoe ik eraan moest beginnen; →durven; →sta er bij. - Goed gevoel; - Vriendelijk; - Op voorhand weten welke taken ik moet uitvoeren; - Graag contact met klanten: →niet te persoonlijk, minder betrokken, staat een kassa tussen; →korte gesprekken, gemakkelijk gespreksthema, zijn daarna weg; - Niet saai; - Af en toe lachen; - Goede collega's; - Dicht bij huis (bereikbaar met fiets).	Ja: - Goede resultaten; - Heel veel geleerd op de werkvloer.
GE-DEEL-TELIJK	1. Wie heeft geholpen met deze keuze? 2. Op welk gebied heb jij mee mogen/kunnen kiezen? 3. Hoe zijn jullie tewerk gegaan?	Wat heb jij nodig/vind jij belangrijk om samen een juiste stage te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met jullie gezamenlijke keuze?
Groep 1 1A	1. Stagecoördinator en leerkracht groendienst, moeder. 2. Eindbeslissing. 3. Samen overlopen van: - mijn mogelijkheden; - interesse.	- Koptelefoon opzetten met muziek (afsluiten voor alle omgevingsgeluiden →betere concentratie); - Appreciëren door collega's, stagementor; - Dicht bij huis; - Actief bezig zijn (niet stil zitten); - Informatie; - Op voorhand kennis maken met het bedrijf/mensen/taken; - Traject naar de stage op voorhand weten/kennen; - Tewerkstellingskansen.	Ja: - Ik vind het belangrijk dat er verschillende mensen mij hebben geholpen met mijn keuze: →op terugvallen; →inschakelen als er iets is.

Groep 1 1B	1. 'Klik' persoon op school, moeder. 2. Actieve betrokkenheid bij de voorbereiding op de stage: - Wat zie ik zitten bij het aanbod dat zij gemaakt hebben? - Wat kan ik aan? 3. - Samen overlopen van de voor- en nadelen van de verschillende keuzemogelijkheden, eigen mogelijkheden en interesse; - Bedenktijd voor de keuze.	- Interesseveld (dieren); - Dicht bij huis; - Klein of middelmatig bedrijf; - Voldoende ruimte rond mij; - Weinig lawaai; - Voldoende informatie; - Op voorhand kennismaking met bedrijf/mensen/ taken/planning van de dag; - Weten wat ik kan/niet kan: kennis , vaardigheden, mijn werkpunten; - Moet voldoende werk zijn, heb niet graag lege momenten; - Goed voelen; - Moet 'klikken' met iemand op de stageplaats; - Steun hebben van vrienden.	Ja: - Na het bezoek/kennismaking was het voor mij duidelijk wat/hoe/waar/... ik alle opdrachten moet uitvoeren + wie ik mag aanspreken als ik iets niet begrijp of iets niet lukt; - Ik weet dat ik het kan; - Alles is voor mij duidelijk; - Ik kan mijn vertrouwenspersoon altijd bereiken via mail of GSM; - Zij komt naar mijn stage als er iets is en helpt me dan mee zoeken naar een oplossing voor mijn probleem.
Groep 3 3A	1. Klassenraad en stagecoördinator. 2. Eindbeslissing. 3. - Mogelijkheden; - Interesse; - Aanleren van vaardigheden op de werkvloer.	- Op voorhand contact met de werkvloer/ opdrachten/stagementor, collega's; - Graag doen; - Vertrouwenspersoon die me helpt bij de keuzes; - Rustig; - Dicht bij huis; - Klein bedrijf.	Ja: - Alles was voor mij op voorhand duidelijk; - Ik kon mijn klikpersoon altijd bereiken via mail of GSM, wanneer ik ze nodig had.
Groep 3 3B	1. Klassenraad, ouders. 2. Eindbeslissing. 3. - Mogelijkheden; - Interesse; - Sensorische problemen; - Bedrijf dat openstaat voor ASS en waar aanpassingen mogen uitgevoerd worden; - Aanleren van arbeidsattitudes; - Aanleren van vakvaardigheden op de werkvloer.	- Rustig; - Duidelijk uitleggen, informatie; - Goed voelen; - Plezierig; - Op voorhand contact met de werkvloer/ opdrachten/stagementor, collega's; - Veel leren op de werkvloer; - Werkzekerheid; - Bereikbaar zijn met fiets; - Klein bedrijf.	Ja: - Goede resultaten; - Heel veel geleerd op de werkvloer; - Vakantiewerk gedaan op mijn eerste stage.
NEE	1. Wie heeft deze keuze gemaakt? 2. Op welke manier?	Wat heb jij nodig/vind jij belangrijk om een juiste stage te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met de keuze die voor jou gemaakt werd?
Groep 2 2A	1. Stagecoördinator en klastitularis hebben richtlijnen en advies gegeven. Vader heeft de eerste stage gekozen. 2. Dicht bij huis; Mogelijkheid om later te gaan werken.	- Informatie van leerkracht en van de werkvloer; - Traject naar de stage; - Weten wat je moet doen; - Aanpassingen aan ASS; - Groot bedrijf/grote winkel: →komen meer mensen; →meer werk; →niet vervelen, wil steeds bezig zijn; - Afwisselend werk; - Vriendelijke baas.	Ja: - Vader weet wat goed voor mij is; - Ik heb geen echte keuze.

B3. Kiezen: verschillende stages
Matrix 5

Heb jij de verschillende stages zelf gekozen? **JA** **GEDEELTELIJK** **NEEN**

JA	Hoe ben jij te werk gegaan bij het maken van deze keuze?	Wat heb je nodig/vind je belangrijk om juiste stages te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met jouw gemaakte keuze?
Groep 2 2B	Ik maak zelf keuze; - Dicht bij huis; - Winkelsector.	- Informatie v/d leerkracht en v/d werkvloer. - Ik ga zelf toelating vragen op de stageplaats →moeder blijft in de buurt voor als ze vragen stellen waarop ik niet kan antwoorden; - Goed gevoel, niet saai; - Vriendelijk, af en toe lachen; - Contact met klanten: - Dag moet vlug voorbij gaan; - Iedereen evenveel gewaardeerd; - Goede collega's, liefst steeds dezelfde; - Dicht bij huis (bereikbaar met fiets); - Grote winkel zoals Casa, Blokker, Bart Smit of kleiner →overzichtelijk blijven; - Moet werk hebben; - Niet heel de dag te druk →rustige momenten op de dag →niet te veel stress; - Leren op de werkvloer/van collega's bv. omgaan met lastige klanten; - Kennis van de producten die verkocht worden; - Afwisseling taken.	Ja: Al veel stage gedaan: →veel geleerd op de werkvloer (elke winkel is anders); →beter zicht gekregen op wat me ligt en waarom; →ken mijn mogelijkheden.
GE-DEEL-TELIJK	1. Wie heeft geholpen met deze keuze? 2. Op welk gebied heb jij mee mogen/kunnen kiezen? 3. Hoe zijn jullie tewerk gegaan?	Wat heb jij nodig/vind jij belangrijk om samen juiste stages te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met jullie gezamenlijke keuze?
Groep 3 3A	1. Klassenraad en stagecoördinator. Laatste stage volledig zelf gekozen. 2. Eindbeslissing. 3. - Mogelijkheden; - Interesse; - Aanleren van vaardigheden op de werkvloer; - Nadenken over de keuzes.	- Informatie: regels, afspraken, waar rekening mee houden bij het zoeken van een stage; - Op voorhand contact met de werkvloer/opdrachten/stagementor, collega's; - Graag doen; - Rustig; - Dicht bij huis; - Klein bedrijf.	Ja: - Veel geleerd op de werkvloer; - Begeleiding van de school.

Groep 3 3B	1. Klassenraad, ouders 2. Eindbeslissing 3. - Mogelijkheden en interesse; - Sensorische problemen; - Bedrijf dat openstaat voor ASS en waar aanpassingen mogen uitgevoerd worden; - Aanleren van arbeidsattitudes; - Aanleren van vakvaardigheden op de werkvloer.	- Interesse; - Op voorhand contact met de werkvloer/opdrachten/stagementor en collega's; - Rustig; - Duidelijk uitleggen; - Goed voelen; - Aanpassing ASS; - Plezierig; - Veel leren op de werkvloer; - Werkzekerheid; - Grootte bedrijf: niet belangrijk; - Afstand: bereikbaar met scooter of bus.	Nee: - Veel meer verschillende stages willen lopen; - Begeleiding van de school bij de opstart van elke stage; - Meer begeleiding van de school tijdens de stage.
NEE	1. Wie heeft deze keuze gemaakt? 2. Op welke manier?	Wat heb jij nodig/vind jij belangrijk om juiste stages te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met de keuze die voor jou gemaakt werd?
Groep 2 2A	1. Stagecoördinator en klastitularis hebben richtlijnen en advies gegeven; Vader heeft alle stages gekozen. 2. Dicht bij huis; Hoge tewerkstellingskansen; Doorgroeimogelijkheden; Loon.	- Informatie van leerkracht en van de werkvloer; - Op voorhand kennismaking met werkvloer/ruimte/mensen/taken/werkwijze bedrijf; - Weten wat je moet doen (schema: welke taken, wanneer en hoelang); - Groot bedrijf/grote winkel: →komen meer mensen; →meer werk; →niet vervelen, wil steeds bezig zijn; - Afwisselend werk; - Beetje verantwoordelijkheid; - Vriendelijke baas.	Ja: Vader weet wat het beste is voor mij. Vader wil logistiek (bejaardenzorg), maar zelf wil ik: →wel stage lopen binnen de logistiek (bejaardenzorg); →maar niet als job (ligt me niet).

B4. Kiezen: job
Matrix 6

Heb jij jou job zelf gekozen? **JA** **GEDEELTELIJK** **NEEN**

JA	Hoe ben jij te werk gegaan bij het maken van deze keuze?	Wat heb je nodig/ vind je belangrijk om een juiste job te kunnen kiezen?	Ben je nog tevreden met jou gemaakte keuze?
Groep 3 3A	Zelf keuze gemaakt: - Elke tewerkstellingsaanbod aangenomen (zonder informatie, kennismaking, ...); - Aangeboden job geprobeerd; - Proefperiodes mislukken (voldoe niet, geen interesse, val uit, ...); - Niet op de hoogte gebracht van ASS/geen aanpassingen uitgevoerd; Gevolg: - Werkloos.	- Informatie bedrijf/taken/sfeer; - Op voorhand kennismaking met de werkvloer/ baas, collega's; - Samen kiezen/beslissen (ouders, vertrouwenspersoon school); - Ik heb hulp nodig om de stap te maken naar VDAB, bedrijf (ik doe het niet vanzelf); - Iemand die me begeleidt tijdens het zoeken en uitvoeren van een job (vertrouwenspersoon).	Nee: - Foute keuzes gemaakt; - Op voorhand moeten overleggen met moeder, vertrouwenspersoon, ... →zelf eindbeslissing; - Geen rekening gehouden met mijn mogelijkheden, interesse, goed gevoel, sensorische prikkels, ...
Groep 3 3B	Zelf keuze gemaakt: - Tewerkstellingsaanbod gekregen van laatste stage + aangenomen.	- Via stage ondervonden dat ik dit kan en graag doe; - Afstand: geen probleem (eigen wagen); - Grootte bedrijf: niet belangrijk; - Regelmatig alleen werken: →rustiger →bij groepswork te veel luisteren naar anderen, verwarrende uitleg, lastig, resultaat niet altijd goed; - Afwisselend werk; - Leren op de werkvloer; - Goed verdienen; - Voldoende werk; - Overuren kunnen maken; - Openstaan voor ASS + aanpassingen uitvoeren.	Ja - Overgang school naar tewerkstelling zeer vlot verlopen - Leer nog steeds op de werkvloer bv. lassen, slijpen, computerprogramma, ...

